

John T. Lauridsen

“Den nationale socialisme” i Østrig 1904–1926

Der var en politisk tradition for “national socialisme” længe før de tyske nazister gjorde nationalsocialismen berygtet over hele Europa og siden den ganske verden. Det var ikke nazisme, men en slags socialreformistisk “national socialisme”, som østrigske og tjekkiske politikere udfoldede i de sidste to årtier før Habsburgermonarkiets fald. Hitler vedkendte sig siden ingen gæld til de østrigske nationale socialister, men på den anden side kunne han bruge dem og deres organisation, for så vidt de ville underkaste sig hans førerautoritet. Det tog tid at få nogen af dem til at gå ind på det og arbejde for et fælles mål: Østrigs indlemmelse i Tyskland.

Denne afhandling handler dels om den “nationale socialisme”, dels Hitlers sprægning af det østrigske nationalsocialistiske parti.

I en tale holdt i Salzburg i august 1920 indledte den unge agitator og nazist Adolf Hitler med at sige, at han skammede sig over, at det først var nu, at den samme bevægelse var ved at vinde fodfæste i Tyskland, som for mange år siden var startet i Østrig¹. De to politiske bevægelser, han talte om, var henholdsvis det tyske (NSDAP) og det østrigske nationalsocialistiske parti (DNSAP) og forløberen Deutsche Arbeiterpartei (DAP). Kun nogle få år senere, da partiføreren Adolf Hitler sad fængslet som kupmager og dikterede sin selvbiografi i Landsberg fængslet, det politiske programskrift *Mein Kampf*, savnes enhver ros endsige omtale af den nationalsocialistiske bevægelse i Østrig. Det bliver ikke mindre bemærkelsesværdigt af, at Hitler i *Mein Kampf* havde sat sig som mål at skildre den nationalsocialistiske bevægelses historie og udvikling. I adskillige år (1908–1913) havde han selv boet i det kvarter i Wien, hvor DAP bl.a. holdt til.

Kan det være rigtigt, at Hitler, der om sine “læreår” i Wien skriver, at han læste, ja slugte al slags politisk litteratur i form af bøger, pjecer og aviser, ikke også har stiftet bekendtskab med DAP, som havde hovedkvarter i det selvsamme distrikt, hvor han bl.a. boede?² Kan han under sin angiveligt vidtstrakte læsning og under sine talrige besøg på Wiens værtshuse og barer virkelig have undgået at støde på DAP og at blive orienteret om den völkische-politik? Næppe, hvis det var rigtigt, at hans politiske bevidsthed virkelig havde været så levende

i Wien-årene, som han senere skildrede den. Det er der imidlertid ingenting, som tyder på ifølge de foreliggende undersøgelser. Hitlers vågnende politiske bevidsthed daterer sig til 1918/19 og ikke tidligere³.

Selv om han i *Mein Kampf* havde en åbenbar interesse i at lade det tyske NSDAP stå som den originale bevægelse uden forløbere, har han også først lært DAP og de østrigske nationalsocialister at kende efter 1918. Talrige kontakter lader sig dokumentere fra 1920. Hurtigt gled Hitler imidlertid fra anerkendelse til negligering og sluttelig underkastelse af denne politiske konkurrent. Herom handler denne afhandling, hvor der bliver set på både de politiske muligheder, Hitler udnyttede, de metoder han betjente sig af, samt de politiske omkostninger, han var villig til at betale for at få en ren Hitlerbevægelse i Østrig. Forud er kort karakteriseret den nationale socialismes rødder i Habsburgermonarkiet, rost af den unge agitator i 1920, og en trussel mod partiføreren fem år senere.

Da det foreliggende utrykte kildemateriale fra perioden er ret begrænset, bygger afhandlingen på et noget disparat samtidigt trykt materiale og den senere forskning, som imidlertid kun undtagelsesvis tager den her valgte problematik op. I ingen af de foreliggende store Hitlerbiografier og heller ikke i flertallet af standardværkerne om nazipartiets organisatoriske udvikling, drages den østrigske forbindelse ind. Det er så meget mere bemærkelsesværdigt, som Hitler i forhold til DNSAP først viste, hvor hensynsløst partiføreren gik frem, når et bestemt mål lå fast, også selv om det drejede sig om en nærtstående organisation og en venligtsindet personkreds.

Deutsche Arbeiterpartei 1904–1918

Deutsche Arbeiterpartei blev oprettet i 1904 som et produkt af de sociale og politiske spændinger, der fulgte med den højst ulige økonomiske og sociale udvikling i Habsburgermonarkiet i 1880'erne og 90'erne. Med industrialiseringens største udbredelse i den overvejende tysktalende østrigske rigshalvdel fulgte, at det var der, at der i størst udstrækning blev skabt beskæftigelse og eksistensmuligheder for den fremvoksende arbejderklasse. Det var imidlertid ikke kun den tysktalende befolkning, der blev tiltrukket heraf, men også et stort antal tjekkere flyttede fra landet og til disse ekspanderende industriområder, især i Böhmen, og pådrog den tysktalende befolkning en hård konkurrence om stillingerne, da de tilbød sig som en billigere arbejdskraft. Herved pådrog de sig de tysktalende arbejder- og funktionærgruppers forbitrelse eller direkte had, og disse grupper begyndte for en dels vedkommende at organisere sig i særlige tysknationale fagforeninger, da de ikke mente at få deres interesser varetaget af hverken SDAP's eller CSP's fagforeninger. Disse fagforeninger udviklede sig især, hvor følgende sammenfaldende forhold gjorde sig gældende: 1) nylig tjekkisk tilflytning til et tyskdomineret sprogområde, hvor alle arbejdere både i landbrug og industri traditionelt havde nydt en højere levelfod, end det var almindeligt i tjekkeske områder (bl.a. Graz og Wien), 2) kriser i industrigrene,

hvor tjekkere strømmede til som konkurrenter til tyskere om beskæftigelse, 3) stærk egnstilknytning blandt tyskerne, ofte forstærket af, at de ejede et mindre stykke jord, og derfor kun modvilligt flyttede for at opnå bedre lønforhold andetsteds⁴.

Det var med basis i de tysknationale fagforeninger, at der i 1904 blev oprettet det tysknationale Deutsche Arbeiterpartei, hvis opgave det var på det politiske plan at føre kampen mod den tjekkeske konkurrence. Denne tilknytning blev bekræftet på en rigskonference for de tysknationale fagforeninger i oktober 1909, hvor man anerkendte DAP som den nærmeststående organisation⁵. Lige så lidt som de tysknationale fagforeninger kan betegnes som "gule" eller arbejderfjendske, kan DAP betegnes som et arbejderfjensk eller blot et småborgerligt parti. Af det program⁶, som partiet vedtog på sin stiftende partidag den 15. august 1904 fremgår det, at der udover kampen mod den tjekkeske konkurrence langt hen var tale om et socialreformistisk program vendt mod kapitalismens forsyndelser. Der krævedes en lang række forbedringer af arbejdernes og funktionærernes arbejdsforhold, indførelse af 8-timers dagen, forbud mod børnearbejde, og i det hele taget en vidtgående udbygning af sociallovgivningen. Det var klare sociale krav, men hertil kommer, at programmet vendte sig imod SDAP, især partiets internationalisme, der stred mod de tyske arbejderes interesser, ligesom klassekampen afvist. Med programmets ord repræsenterede DAP "aller ehrlichen produktiven Arbeit überhaupt". Ifølge programmets forfatter Alois Ciller, der skrev herom i 1932, skulle ordene "arbejde" og "arbejder" opfattes i en bredere betydning, end det i almindelighed brugtes. Ordet arbejder skulle gøres til en ærestitel for såvel bonden, som bjergarbejderen, ingeniøren og håndværkeren⁷. Programmet indeholdt en åbning mod middelstandens interesser, hvilket også fremgår af, at der blev krævet nationalisering af de kapitalistiske storvirksomheder, hvor privatbesiddelse var skadelig for fællesvellet, mens der ikke rettedes tilsvarende krav overfor de mindre virksomheder.

Partiet var demokratisk organiseret, men forholdet til demokratiet og parlamentarismen var et problem for partiet. I teorien blev demokrati anbefalet, men man frygtede det i praksis, da det i Habsburgermonarkiet, hvor tyskerne udgjorde en minoritet, ville betyde et slavisk overherredømme. Derfor tog partiet ikke et klart standpunkt til dette spørgsmål⁸.

Så vidt det har kunnet efterspores, var DAP's grundlæggere arbejdere, ligesom partiet længe havde en hovedstøtte blandt industriarbejdere i det nordlige Böhmen, foruden Brno, Graz og Klagenfurt, men også forarmede småborgere og håndværkere spillede fra starten en rolle i partiet og havde været med til at præge dets program⁹. Partiet tiltrak hurtigt nogle talentfulde middelstandsideologer, ligesom der i 1909 blev tilsluttet en række funktionær- og embedsmandsgrupper, der fandt de borgerlige partiers sociale bestræbelser utilstrækkelige. Med disse lags stigende indflydelse i partiet blev der lagt stadig større vægt på nødvendigheden af at "hele" bruddet mellem arbejdere og middelstand, idet opfattelsen var, at kun forenet i én bevægelse kunne Østrigs

tyskere effektivt forsvare deres privilegier¹⁰. I 1914 var denne tilstrømning til partiet nået så vidt, at dens hovedstøtte, de tysknationale fagforeninger, havde en medlemsfordeling, der så således ud: 23,65 % arbejdere, 25,53 % ”jernbanefolk” og 50,72 % funktionærer og embedsmænd¹¹. For yderligere at udvide DAP’s tiltrækningskraft foreslog den mähriske landsorganisation at ændre partiets navn til Deutschsoziale Partei. Det skulle gøre det lettere udover arbejdere og funktionærer også at tiltrække ”embedsmænd, småborgere og bønder”¹². Navnet blev ikke ændret, det afviste böhmerne, men som et forsøg i retning af at hele ”bruddet” mellem arbejdere og middelstand erklærede DAP i 1910, at det var rede til at forsvare andre tyske sociale klassers økonomiske og politiske interesser for så vidt, at de ikke stred mod arbejderklassens og udtalte samtidigt, at man var rede til at samarbejde med de pangermanske politiske partier, men ikke med det marxistiske SDAP¹³. DAP orienterede sig mod de decideret småborgerlige partier og ikke mod arbejderpartiet.

Nogen talmæssig stor tilhængerskare opnåede DAP ikke. Ved valget i 1911, da partiet opnåede sin største vælgertilslutning, drejede det sig kun om 26.670 stemmer, svarende til 2,34 % af de afgivne stemmer i den østrigske rigshalvdel. Heraf var alene 82,13 % opnået i Böhmens industridistrikter i en skarp konkurrence med SDAP¹⁴. Med DAP’s interesse samlet næsten udelukkende om de tyske arbejderes og funktionærers problemer i Böhmen og Mähren, svækkes rent tysksprogede områders og sociale gruppers interesse for DAP, da de ikke i samme grad havde den tjekkiske konkurrence på arbejdsmarkedet inde på livet¹⁵. Derfor den begrænsede udbredelse.

I september 1913 vedtog DAP et nyt partiprogram, forfattet af Walter Riehl og Rudolf Jung, begge tilhængere af en koalition mellem arbejdere og middelstand. Modstillingen af den internationale marxisme og den nationale sociale holdning var her fyldigere udformet og angrebene på SDAP, kapitalismen, fremmede folkeslag og jøderne endnu skarpere formuleret end i 1904-programmet. I modsætning til den rent småborgerlige radikalismes antisemitisme, stod den her i baggrunden for antislavisme, antiklerikalisme og antikapitalisme. Hvad der var programmets positive målsætning ud over det socialreformistiske arbejde, er det derimod sværere at få øje på. Hvilken samfundsopfattelse, der lå bag kravet om et ”Volksgemeinschaft”, er det ikke til at afgøre, da konkrete punkter herom helt mangler¹⁶. Væsentligt er det imidlertid at fastslå, at på trods af, at middelstandsinteresser havde opnået større indflydelse i DAP, havde forsøget på at hele ”bruddet” mellem arbejdere og middelstand, ikke ført til eliminering af partiets socialreformistiske krav, der som tidligere indtog en væsentlig plads; kun angrebene på SDAP og kapitalismen var blevet forstærket.

Krigsudbruddet 1914 betød i praksis indstillingen af alle de politiske partiers aktiviteter; mange medlemmer blev indkaldt til militærtjeneste. I de tysknationale arbejder- og funktionærkredse herskede der udbredt krigsbegejstring, og DAP stillede sig helt og fuldt bag det østrigsk-ungarske monarki¹⁷, men krigen gav fuld beskæftigelse, og partiet tabte hermed muligheden for at agitere ud fra modsætningen mellem tjekkiske og tyske arbejdere og funktionærer. Der

var ikke den tidligere konkurrence om stillingerne, og DAP mistede tilhængerne¹⁸.

I DAP's presse genoptoges i 1916 spørgsmålet om en ændring af partiets navn og en "åbning" af partiet mod andre sociale grupper. I arbejderkredse frygtede man, at med DAP's oversvømmelse af åndsarbejdere, ville de ligesom i SDAP helt overtage partiledelsen, mens Walter Riehl som middelstandsrepræsentant i november 1916 gik ind for både en forandring af partinavnet og en åbning af partiet. Han ønskede nu direkte et "klasseløst" samfund¹⁹. Diskussionen i partiet fortsatte i den følgende tid og fandt først sin afslutning umiddelbart før Habsburgermonarkiets sammenbrud.

Den 5. maj 1918 vedtog DAP på en partidag i Wien et nyt program²⁰. Heri fuldbyrdedes endeligt helt de ønsker, som partiets middelstandstilhængere siden senest 1909 havde ønsket, og som kun i mindre grad var blevet imødekommet i 1910 og 1913, at partiet i sit program i højere grad åbnede sig til at repræsentere både arbejdere og middelstanden, samtidigt med at partiets navn ændredes til Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei. Denne udvikling må ses i relation til, at den nye middelstand efterhånden havde formået at øve en dominerende indflydelse i partiet, både politisk og medlemsmæssigt.

Det nye program nedtonede kritikken af kapitalismen sammenlignet med 1913-programmet, selv om partiet fortsat ville bekæmpe alle kirkelige, adelige og kapitalistiske privilegier. Det blev fremhævet, at den private ejendomsret som sådan ikke var skadelig i det omfang, den udsprang af egen ærlig skaben, tjente arbejdet og ikke overskred grænser, der var skadelige for almenvellet. Det var kun arbejdsfrie indkomster som grundrente og pengereente, der var skadelig og skulle afskaffes, ligesom de kapitalistiske storbedrifter og monopoler fortsat skulle nationaliseres, hvis de var til nogen skade. Også de tidligere programmers socialreformisme fastholdtes fuldt ud: Der blev fortsat krævet vidtgående arbejderbeskyttelse og sociallovgivning til fordel for arbejdere og funktionærer m.v. Nye var derimod to afsnit, der opstillede krav til fordel for småindustri og håndværk og for landbruget. For de første to grupper ville man ved lov fremme kooperative virksomheder, udvide undervisningen og opbygge de kooperative indkøbs- og afsætningsmuligheder. Videre ville man mindske de bureaukratiske besværligheder og endeligt forbyde og forhindre al dørsalg og sortbørshandel.

Også indenfor landbruget ville man fremme Kooperationen og udvide undervisningen, og herudover ville man have inddraget storgodserne med det formål at oprette små og mellemstore bondebrug. Det skulle forbydes at opkøbe jord til luksusformål (jagt), og al jordsalg skulle overgå til staten²¹.

Udfaldene mod SDAP mangler nu så at sige helt, tværtimod slog DNSAP's presse fast, at når begrebet socialistisk var optaget i partiets navn, var det for at afgrænse sig fra den fra borgerlig side opfundne tysknationale bevægelse i Østrig²². Socialdemokratisk kan partiet dog ikke betegnes af den grund; der var tale om taktiske manøvrer for at søge at opnå en stilling mellem SDAP og de borgerligt liberale partier under indtryk af krigsøkonomiens radikalisering af

både arbejdere og dele af middelstanden. Partiet opretholdt også fortsat sin demokratiske karakter, mens udfaldene mod jøderne var gjort stærkere end i 1913, rimeligvis fordi modsætningen til tjekkerne havde mistet sin aktualitet.

Sammenfattende kan programmet karakteriseres som demokratisk og socialreformistisk²³, et program der i lighed med NSDAP's 25 punkter fra 1920 søgte at opnå en partiel koalition mellem arbejdere og middelstand²⁴, men med en mere demokratisk og især socialreformistisk karakter²⁵. Det gør, at det ikke er muligt som med NSDAP's 25-punkts program, at opfatte det som repræsentende den gamle middelstands interesser²⁶, tværtimod må det snarere siges at repræsentere den nye middelstands. Det var den nye middelstand, der kunne mødes med dele af arbejderklassen i kravene om en forbedret sociallovgivning, arbejderbeskyttelse m.v., mens den gamle middelstand, der skulle påføres udgifterne og administrationen heraf, har stået afvisende her overfor; også selv om DNSAP lovede at ville fremme de små og mellemstore virksomheder og bedrifter i by og på land. Dette skulle imidlertid kun ske på bekostning af stordrifterne og ikke på bekostning af lønarbejderne.

Det var med dette program, at DNSAP trådte ind i den første østrigske republik. Politikudøvelsen havde nu et fuldt borgerligt-demokratisk grundlag, men den skulle udfolde sig inden for et nyt lille-Østrigs nationale grænser.

Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei 1918–1926

Social basis og udvikling

Kun et par måneder efter DNSAP's partidag brød Habsburgermonarkiet sammen og afløstes i oktober 1918 af en række nye nationalstater. DNSAP havde haft størst udbredelse i de områder, der nu kom til at udgøre en del af Tjekkoslaviet, og adskillelsen af disse områder blevet et hårdt slag for de østrigske nationalsocialister. Herved mistede de mange medlemmer og medarbejdere, og det var derfor ikke underligt, at der i spidsen for det spaltede partis fortsatte kamp sattes kravet om alle tyskeres tilslutning til et tysk rige. Leder af det amputerede østrigske parti blev dr. Walter Riehl²⁷.

Svækket af den organisatoriske spaltning – kun i Salzburg havde partiet en intakt organisation og ledelse²⁸ – lykkedes det end ikke for DNSAP at opstille kandidater i et flertal af kredsene til valget til den konstituerende nationalforsamling den 16. februar 1919. Med den stærke splittelse i den tysknationale lejr ved valget – af 22 opstillede partier var 10 tysknationale²⁹ – opnåede DNSAP kun 23.334 stemmer svarende til 0,78 %³⁰. Da partiet havde afslået ethvert samarbejde eller en sammenslutning med andre af de tysknationale partier³¹, opnåede det ingen repræsentation. Partiet klarede sig bedst i de små og mellemstore byer, dårligst i landområderne og Wien, ligesom tilfældet også var ved det første nationalrådsvalg i 1920 (se tabel 1).

Tabel 1: DNSAP's vælgertilslutning i % i kredse af forskellig størrelse 1919 og 1920³².

	1919	1920
0–2000 indbyggere	0,6	0,57
2001–5000 indbyggere	1,4	1,33
5001–200.000 indbyggere	1,5	1,42
Wien	0,7	0,78
Østrig	0,78	0,89

Det var et parti, der mest tiltrak mænd: 55,10 % af partiets stemmer kom fra mænd mod 44,90 % fra kvinder i 1920³³. På trods af at partiet med sit nye program fra 1918 havde søgt at nå ud over sin hidtidige sociale basis, synes valgresultaterne 1919 og 1920 at vise, at DNSAP kun havde haft heldet med sig i de dele af Østrig, hvor partiet også tidligere traditionelt havde fundet sin støtte. I mange af de byer, hvori DNSAP opnåede mere end den dobbelte tilslutning end i de omliggende valgkredse, var befolkningsstrukturen stærkt præget af erhverv indenfor trafikvæsen og handel. Det gælder f.eks. Salzburg by (1919: 13,95 % af stemmerne), Bruck an der Mur (1919: 9,65 % af stemmerne) og Villach (1919: 5,18 % af stemmerne), hvorimod partiet i almindelighed klarede sig meget dårligt i industrikredsene. I Wiener Neustadt, St. Pölten og Baden fik partiet således kun henholdsvis 0,30 %, 0,52 % og 0,52 % af stemmerne ved valget i 1919, selv om partiets gennemsnitlige vælgertilslutning i byer af denne størrelse (over 5.000 indbyggere) var oppe på 1,5 %³⁴. Partiets valgkandidater kom overvejende fra arbejder-, funktionær- og embedsmandsgrupperne, mens kun 12 % var selvstændige i 1919³⁵. Ved nationalrådsvalget den 7. oktober 1920 kandiderede DNSAP i næsten alle kredse, men opnåede kun en beskedent stemmefremgang; partiet fik 24.026 stemmer svarende til 0,89 % af de afgivne stemmer³⁶. Det var et parti af navn, men i realiteten ikke andet end en politisk sekt.

Da DNSAP ikke deltog i nationalrådsvalget i 1923, er det vanskeligt på landsplan at følge partiets vælgertække i første halvdel af 1920'erne, kun en række lokale valg giver et fingerpeg herom. Ved landdagsvalget i Salzburg i 1922 bevarede partiet kun det mandat, der var opnået i 1919, mens landdagsvalget i Kärntern i 1923 her gav partiet sit første mandat med 4.563 stemmer (2,8 %), hvor valget til den konstituerende nationalforsamling i 1919 kun havde givet 1,39 %³⁷. På trods af en betydelig stemmefremgang ved landdagsvalget i Øvreøstrig i 1925: DNSAP fik 2,79 % af de afgivne stemmer, lykkedes det ikke partiet at opnå sit første mandat her³⁸. En række kommunale valgresultater viser klarest den opadgående tendens for DNSAP i 1920'ernes første halvdel. Resultaterne er samlet i tabel 2, idet der, hvor andre oplysninger ikke foreligger, sammenlignes med de nationale valg 1919/20:

Tabel 2: DNSAP's vælgertilslutning ved kommunevalg i 1920'ernes første halvdel³⁹.

	Tidligere valgresultater	Kommunevalg
Steiermark	1920: 5414 stemmer	maj 1924: 60 mandater (12.000 stemmer)
Graz	1920: 0,83 %	maj 1924: 3,84 %
Nedreøstrig	192?: 11 mandater	nov. 1924: 90 mandater
Øvreøstrig	0?	april 1924: 39 mandater
Linz		juni 1923: 7,85 % (4 mandater af 60)
Salzburg	192?: 18 mandater	april 1925: 32 mandater
Salzburg by	1920: 13,95 %	1923: 10,10 %
Kärntern	192?: 7 mandater	april 1924: 47 mandater
Klagenfurt	1919: 0,72 %, 1921: 4,20 %	feb. 1926: 8,42 %
Innsbruck	1920: 0,79 %, 1921: 2,79 %	maj 1923: 7,93 %

Da det er en regel, at DNSAP og senere NSDAP altid klarede sig bedre ved de nationale end de lokale valg, vil en sammenligning mellem de nationale valg 1919/20 og de senere lokale valg derfor have en tendens til at formindske den fremgang, som partiet ville have fået, hvis der havde været tale om nationale valg i 1920'ernes første halvdel. I Steiermark fordoblede DNSAP sit stemmetal 1920–24, og yderligere kan det tilføjes, at partiets kerneområde var i Obersteiermark, hvor partiet hentede 37 af sine 60 mandater i 1924⁴⁰. Også i Wien skal DNSAP have vundet mere frem fra 1921/22⁴¹, mens partiet selv indrømmede, at dets fremgang i Tyrol og Voralberg både absolut og relativt havde været svagest i 1920'ernes første halvdel, og i Burgenland opstillede partiet slet ikke⁴².

Politisk karakteristisk for de områder, hvor DNSAP vandt mest frem var, at det klerikale CSP her stod relativt svagere end i de områder, hvor DNSAP ikke i samme grad vandt frem. I de provinser, hvor DNSAP vandt forholdsvis mest frem, opnåede CSP ved nationalrådsvalget i 1923 højst 57 % af stemmerne, mens omvendt, hvor DNSAP udviklede sig svagest (Voralberg, Tyrol)⁴³, opnåede CSP henholdsvis 64,28 % og 69,89 % af stemmerne. Særligt markant ses det i Steiermark, hvor CSP ved nationalrådsvalget i 1923 i alt fik 45,79 % af stemmerne, mens partiet i den del af Steiermark, Obersteiermark, hvor DNSAP det følgende år opnåede sin største succes, kun fik 29,19 % af stemmerne. Hvor DNSAP i Steiermark ikke opnåede samme grad af vælgertilslutning, havde CSP i 1923 fået gennemsnitligt 55,19 % af stemmerne⁴⁴. Det kan derfor antages – med forbehold for de ringe talstørrelser, der er tale om –, at en solid politisk position for det klerikale CSP i denne periode virkede hæmmende for DNSAP's udvikling.

Hovedparten af de tysknationale grupperinger havde i 1920 samlet sig i GVP og var gået til valg under denne betegnelse⁴⁵. DNSAP havde tilbudt GVP et valgsamarbejde ved valget 1920, men blev afvist⁴⁶, og derfor rettede partiet derefter i lige så høj grad sin kritik mod det "borgerlige" GVP, som mod andre partier. Det kom kraftigst frem på DNSAP's partidag i august 1920, hvor partiet forsvarede en lang række sociale reformkrav: 8-timers dagen, kollektive overenskomster, lejerbeskyttelsesloven mod GVP's og CSP's angreb, ligesom de borgerlige partiers samfundsopfattelse blev betegnet som forældet og luvslidt⁴⁷. Ved valget i oktober havde DNSAP ingen mulighed for at true den større GVP-konstellation, begge var de i opposition til den siddende koalition af SDAP og CSP, og det var et forhold, der ændredes efter valget. SDAP gik i opposition.

GVP havde en kort tid en minister i det første borgerlige kabinet Schober i 1921, men denne udtrådte efter, at Schober den 16. december 1921 havde indgået en traktat med Tjekkoslaviet, hvorefter Schober-regeringen anerkendte de eksisterende grænser landene imellem. Hermed havde regeringen anerkendt sudetertyskernes adskillelse fra Østrig, hvilket GVP og de øvrige tysknationale partier og grupper ikke kunne acceptere. For DNSAP gav det selvsagt anledning til en intensiv propaganda også mod St. Germain-freden, hvor bl.a. Hitler kom tilrejsende for at deltage⁴⁸.

Fra maj 1922 indgik GVP imidlertid en fast koalition med CSP og var dermed medansvarlig for Seipel-regeringens krisepolitik i de følgende år. Med Genfer-saneringen i efteråret 1922, der sikrede udenlandske lån mod, at Østrig afholdt sig fra at opnå Anschluss med Tyskland indenfor de næste 20 år⁴⁹, forrådte GVP i mere radikale tysknationale kredses øjne sit program. Alvorligst var det imidlertid, at der med saneringen af den østrigske økonomi og med bestræbelserne på at etablere ligevægt på statsbudgettet, blev foretaget drastiske nedskæringer i antallet af offentligt ansatte funktionærer og embedsmænd. Over årene 1922–24 drejede det sig om i alt ca. 96.000 foruden, at virkningen af nedskæringerne også forplantede sig til det private arbejdsmarked⁵⁰. Muligheden for at skaffe sig et standsmæssigt og passende arbejde var næsten håbløs for disse grupper, da Østrig i forvejen var blevet oversvømmet med hjemvendende tyske funktionærer og embedsmænd ved Habsburgerriget's opløsning. Hertil kommer, at de offentligt ansatte havde oplevet en reallønsnedgang under inflationen, hvilket allerede før saneringen havde fristet en del til at søge anden beskæftigelse, enten som selvstændige, hvorved de kunne opretholde bevidstheden om en position, som en del af middelstanden, selv om der som regel i økonomisk henseende med få økonomiske midler og uden funktionærernes sociale sikring, var tale om en reel deklassering, eller de var "sunket ned" til i social henseende at blive arbejdere. Denne tendens forøgedes nu, samtidigt med at forarmelsen tvang også middelstandens kvinder, der ikke hidtil havde haft arbejde udenfor hjemmet, til at søge det⁵¹. Hermed truedes middelstandsfamiliens rollefordeling mellem manden som forsørger og kvinden i hjemmet, det var socialt degraderende og et nederlag for især manden ikke at kunne leve op til dette sociale krav.

GVP havde medansvaret for den sanerings- og finanspolitik, som i første række ramte partiets egne vælgergrupper⁵², følgen var et valgnederlag i 1923, mens samtidig koalitionspartneren CSP opnåede en valgfremgang, da partiets potentielle vælgere, den gamle middelstand og især bønderne, så med tilfredshed på inflationens ophør og saneringen af de offentlige finanser.

Regeringens drastiske saneringspolitik gav DNSAP en bedre chance til som oppositionsparti at opfange en del af disse utilfredse middelstandsvælgere. Et tegn herpå var, at der kunne nygrundlægges en tysknational fagforening for både embedsmænd og for offentligt ansatte omkring 1923/24 med det formål at forsvare dem mod nationalrådets nedskæringer og at søge gennemført en økonomisk og finanspolitisk plan, der skulle sikre disse grupper en, som det meget karakteristisk formuleredes, "standesgemässe Entlohnung". Et klart udtryk for at DNSAP appellerede til den nye middelstands "standsbevidsthed", hvilket også fremgår af følgende programerklæring: "Das Ziel der deutschen Angestelltengewerkschaft ist die soziale wirtschaftliche und damit kulturelle Hebung der Angestelltenstandes, welschen sie im Gegensatz zu den marxistischen Gewerkschaften aus der Masse der Arbeitnehmerschaft heranzuheben strebt. Sie lehnt die marxistische Gleichmacherei wie den marxistischen Klassenkampf ab..."⁵³. DNSAP ville fremme den nye middelstand som stand og være med til at afgrænse den overfor arbejderklassen.

1922 blev med inflationen og saneringen et år med begyndende opsving for det lille DNSAP. Partiet kunne nu efter det tyske broderpartis forbillede afholde serier af masseforsamlinger i Wien, alene 1923 drejede sig om 48, næsten én pr. uge. Forsamlingerne blev "beskyttet" af den ligeledes efter München-forbillede oprettede og organiserede partigarde Ordnertruppe⁵⁴. Med Ordnertruppe eller blot OT kunne DNSAP gå over til en "ganz neue, stürmische Agitationsform" og anvende "Rücksichtslose Gewalt gegen wehischen Terror", som organisationens ledere udtrykte det⁵⁵. *Deutsche Arbeiterpresse*'s oplag steg på et år fra 4.000 til 22.000 eksemplarer, og det øgedes i 1924 med yderligere 2.000, ligesom der i provinsen kunne startes flere lokale DNSAP-ugeblade. Antallet af organiserede partimedlemmer skal være tredoblet og antallet af lokalgrupper fordoblet, således at partiet i august 1923 skal have haft 34.000 medlemmer, heraf 9.800 organiseret i OT, og spredt på 118 lokalgrupper⁵⁶. Det vil sige, at partiet i 1923 skal have haft lige så mange medlemmer, som det fik stemmer ved valget i 1920. Uanset opgivelsernes nøjagtighed⁵⁷ er det givet, at DNSAP havde haft en væsentlig fremgang, og også de tysknationale fagforeninger ekspanderede i disse år for at stabiliseres i 1926. I tabel 3 er opført de tysknationale fagforeningers absolutte medlemstal i Østrig fra 1919 til 1926, den årlige vækstrate i %, samt de tysknationale fagforeningers %-vise andel af det samlede antal fagligt organiserede.

Tabel 3: De tysknationale fagforeningers medlemstal 1919–1926⁵⁸.

	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Medlemstal	35.132	38.538	40.163	43.087	45.364	46.882	47.019	50.858
Årlig vækst (%)	9,69	4,22	7,59	5,28	3,35	0,29	5,19	
Andel af det samlede antal organiserede (%)	4	4	3	3	4	5	5	6

Det er vanskeligt at dokumentere, hvad denne nytilstrømning til DNSAP betød for partiets sociale sammensætning. Der findes intet medlemskartotek over partiets tilhængere indtil 1926, mens partiet endnu havde sin organisatoriske selvstændighed. Først for perioden derefter foreligger der i Berlin Document Center et materiale, der muliggør analyser af medlemssammensætningen⁵⁹.

Gerhard Botz har derfor forsøgt i stedet at undersøge udviklingen i DNSAP's lederlags sociale sammensætning 1919 og 1932 ud fra de opstillede til valgene i de anførte år. Han når til det resultat, at lederlaget vedvarende alt overvejende bestod af embedsmænd, funktionærer og personer i liberalt erhverv, mens antallet af selvstændige i % steg en smule og arbejderklassens andel faldt svagt⁶⁰. Jeg undlader her bevidst at opgive Botz's procentangivelser, da hans grundmateriale dels er yderst spinkelt – henholdsvis 71 og 31 personer – dels, at han foretager helt uacceptable konklusioner på dette grundlag. Botz har haft den opfattelse, at det kan lade sig gøre at slutte direkte fra lederlagets sociale sammensætning til hele partiets sociale sammensætning: "Aber gerade bei einer faschistischen Bewegung, die solches Gewicht auf das Führerprinzip gelegt hat, erscheint es mir erlaubt, von den Führungsgruppen unter Berücksichtigung anderer Befunde Schlüsse auf den sozialen Charakter ihrer Anhängerschaft zu ziehen"⁶¹. Førerprincippet indførtes først 1926 i den del af DNSAP, der underlagde sig Hitler, og andre undersøgelsesresultater kan ikke retfærdiggøre en slutning fra lederlagets til hele partiets sociale sammensætning under nogen omstændigheder. Andre undersøgelsesresultater må kunne forsvares i sig selv, men kan hverken be- eller afkræfte slutninger fra lederlaget og til hele partiet. Botz's senere arbejder bekræfter også indirekte, at han selv er kommet til samme resultat.

Bedre held har Botz med sin undersøgelse af, hvem der udgjorde DNSAP's militante eller radikale fløj fra 1923. Hans materiale er her 73 personer tilknyttet OT, fra august 1923 kaldt Vaterländische Schutzbund⁶², der blev enten dræbt eller anholdt i Wien 1924–25. Disse personers sociale sammensætning, alle mænd med en gennemsnitsalder på 23 år, er her opført i tabel 4 sammen med angivelser af tilsvarende erhvervs %-vise andel af de valgberettigede mænd i Wien 1923.

Tabel 4: DNSAP's militantes sociale sammensætning i Wien 1924–1925 sammenlignet med den sociale struktur sammesteds⁶³.

	DNSAP	Wien
Selvstændige	5	17
Liberale erhverv	–	4
Privatansatte funktionærer	32	18
Offentligt do. og arbejdere	8	19
Privatansatte arbejdere	33	37
Erhvervsløse	–	5
Studenter	14	1
Lærlinge	4	?
Andre	4	–

Af tabellen fremgår det, at arbejdere var nogenlunde ligeligt fordelt procentvis blandt Wiens vælgere og de militante DNSAP'er, mens funktionærer- og studenter var kraftigt overrepræsenterede blandt de militante i forhold til deres andel i Wien (henholdsvis 2 og 14 gange). For funktionærerne gælder det dog kun de privatansatte, mens de offentligt ansatte funktionærer og arbejdere i fællesskab var underrepræsenteret i Vaterländische Schutzbund, hvilket også gælder de selvstændige erhvervsdrivende. Tilsyneladende var der slet ingen erhvervsløse i DNSAP's radikale fløj, hvilket givetvis hænger sammen med, at de erhvervsløse på dette tidspunkt overvejende var ældre mennesker, rentnydere, pensionister og lignende. Derfor optræder de ikke i denne type kildemateriale, selv om de har været at finde i partiet. På trods af materialets spinkelhed og at der ikke er nogen garanti for, at de militante, der kom i kontakt med politiet eller blev dræbt, var repræsentative for de militante som helhed, vil jeg dog mene, at der af materialets tendens kan sluttes, at det var ungdommen i form af studenter, lærlinge og privatansatte funktionærer, der blev relativt stærkest tiltrukket af DNSAP's aktive og militante fløj.

Det er denne fløjs fremvækst og organisering i OT og senere i Vaterländische Schutzbund, der er et signal om, at DNSAP med sin ekspansion oplevede en forskydning i sin tilhængersammensætning. Partiet havde fra 1922 i særlig grad tiltrukket ungdommen: Det var lærlinge truet af arbejdsløsheden og fremfor alt studerende i opbrud efter verdenskrigen, der efter kun lige at have startet deres studier, fik deres forventninger om en stilling og en til deres uddannelse svarende social status helt knust af Genfer-saneringen⁶⁴. På Wiens højskoler var der allerede i juni 1919 blevet dannet en "Deutsch-akademische Vereinigung der Nationalsozialisten" med støtte af Walter Riehl. Den blev fulgt op af en tilsvarende i Graz 1923, siden i Innsbruck og andre byer⁶⁵. DNSAP's ungdomsorganisation blev grundlagt i november 1922⁶⁶ og fik et program, der krævede en lang række studieforbedringer og sikring af lærlingene, minimumslønninger, arbejdstidsfastsættelse m.m.⁶⁷, og på DNSAP's partidag i 1923

blev disse grupper viet en særlig opmærksomhed⁶⁸.

Numerisk var studenterne ikke mange i totale tal. For Wiens vedkommende har der omkring 1926/27 været 120 til 130 medlemmer af NSDStB, men det skal ses i forhold til en bevægelse, som befandt sig på den politiske sekts niveau og især, hele den indstilling de repræsenterede. De havde en selvopfattelse, en eksklusivitet og en overbevisning om deres sags berettigelse, som gav dem en styrke og hensynsløshed i forhold til deres miljø. De var en udvalgt kadre, og hvor ord og argumenter hørte op, veg de ikke tilbage for "hagekorsterror"⁶⁹. De repræsenterede i særlig grad et voldselement i både tidens politik og i højskolemiljøet.

DNSAP's leder Walter Riehl vurderede i 1923 partiet til at have størst tiltrækningskraft blandt "die Arbeiter- und Angestelltenschaft in den grösseren Städten und Verkehrsnotenpunkten", mens de besiddende borgere og bønder ikke i samme grad blev tiltrukket. De egentlige fabriksarbejdere mente han kun kunne vindes med magt ved statslig undertrykkelse af deres fagforeninger og andre organisationer, og skulle de vindes for den nationale ide, skulle de overbevises om, at deres sociale situation ville blive bedre end under SDAP's ledelse⁷⁰.

Riehls vurdering er interessant dels ved indrømmelsen af de selvstændiges svage repræsentation i partiet, dels ved sin konstatering af, at partiet ikke nåede de egentlige industriarbejdere, men nok arbejdere i trafik- og servicesektoren. En støtte for Riehls vurdering af partiets sociale sammensætning kan findes ved en sammenligning med de tysknationale fagforeningers sammensætning.

De tysknationale fagforeninger bevarede også efter 1918 en tæt personlig og organisatorisk sammenhæng med DNSAP, ligesom der er konstateret en god overensstemmelse mellem den lokale fordeling af partiets stemmer ved de nationale valg 1919, 1920 og 1927 og resultaterne af de forskellige arbejderkammervalg⁷¹. Ifølge DNSAP's egen opgivelse kan den procentvise sociale fordeling af de tysknationale fagforeningers medlemmer omkring 1925 opgøres således: arbejdere 10,71 %, "jernbanefolk" 45,11 % og funktionærer og embedsmænd 44,18 %⁷². Set i forhold til årene før 1918 er der sket et kraftigt fald i arbejderandelen, hvilket bl.a. skyldtes, at arbejderne i de tysknationale fagforeninger hovedsageligt havde været koncentreret i Sudeterlandene⁷³, mens samtidigt jernbanefolkenes andel var steget til næsten det dobbelte efter 1918⁷⁴. De tysknationale fagforeninger var nu helt domineret af folk fra servicesektoren, det vil sige erhvervene indenfor transport, kontor og handel. Også når Riehl anførte, at partiet havde størst tilslutning i de mellemstore byer, kan der findes en bekræftelse heraf i de i indledningen til dette afsnit nævnte valgresultater, og en række lokalundersøgelser, bl.a. om Salzburg og Linz⁷⁵. Det vil med Gerhard Botzs ord sige, "dass die frühe NSDAP bei Parlamentswahlen vor allem in Kärntern, Salzburg und Steiermark zu einem grossen Teil auch von Privatangestellten und Eisenbahnbeamten gewählt wurde"⁷⁶.

Det nye og det der ændrede DNSAP's sociale struktur fra omkring 1922 var

tilstrømningen af unge intellektuelle og halvintellektuelle og studenter, der nu blev tiltrukket af et parti, der gik til kamp for den intellektuelle middelstand. Det var den middelstand, der ifølge partiet var blevet næsten forarmet på grund af markedskræfterne, en overflod af åndsarbejdere og mangel på veludbyggede fagforeninger, som kunne gribe ind til deres fordel, og ikke mindst, at DNSAP krævede ærefrygt for den sande åndelige dannelse, der tillige skulle lønnes højere end manuelt arbejde⁷⁷.

Det var vel begrænset, hvad disse nye grupper numerisk har betydet i DNSAP, men kvalitativt har de hørt til partiets mest radikale og aktive elementer, ligesom de har haft relativt større chancer for at indgå i lederlaget og dermed at påvirke partiets politik. Ganske vist havde Walter Riehl efter krigen talt for oprettelsen af et midlertidigt diktatur for at løse Østrigs påtrængende økonomiske problemer, men han ønskede ingen grundlæggende ændring af partiets politik og indre struktur⁷⁸. Dette standpunkt har givetvis ikke været radikalt nok for partiets nye unge medlemmer.

Det er denne forskydning i DNSAP's socialstruktur i sammenhæng med radikaliseringen af dele af partiets kernevælgere, der dannede baggrunden for den nye politiske kurs, partiet indledte omkring 1922/23: Den stigende anvendelse af vold, stigende modvilje mod det demokratiske system, der bl.a. havde været skyld i masseafskedigelserne og lønreduktionerne, der førte til, at partiet i 1923 besluttede ikke at deltage i nationalrådsvalget⁷⁹. Endeligt rummer partiets omstrukturering kimen til de modsætninger i partiet, som det lykkedes Hitler at udnytte og slutteligt førte til partiets sprængning. En fløj i partiet var på vej fra "den nationale socialisme" med socialreformistisk karakter til nazismen⁸⁰. Endnu var der dog et stykke vej, og det vil være forhastet med Gerhard Botz at kalde DNSAP som helhed for en nazistisk bevægelse fra 1921/22, også selv om det kun er "tidligfascisme" ("Frühfaschismus")⁸¹.

Indrepolitiske modsætninger og forholdet til NSDAP i Tyskland.

For at imødegå den organisatoriske spaltning, som dannelsen af de nye nationalstater havde påført DNSAP, afholdt man den 7. til 9. december 1919 den første mellemstatslige kongres i Wien med deltagelse af repræsentanter for DNSAP fra Østrig og Tjekkoslaviet. På mødet besluttede man, at der skulle dannes en fælles ledelse og en fælles organisation (zwischenstaatlichen Kanzlei) for alle tyske nationalsocialister, mens dens endelige konstituering skulle udsættes til den til det følgende år planlagte kongres⁸². Årsagen til denne udsættelse var det ringe fremmøde på kongressen; man havde håbet, at også sympatisører fra Tyskland var kommet til stede. Det drejede sig om repræsentanter fra det samme år i Hannover oprettede Deutsch-Socialistische Partei. Disse nøjedes imidlertid med at sende kongressen deres hilsen⁸³. Kongressen besluttede derfor at optage nærmere kontakt med meningsfællerne i Tyskland som forberedelse til den næste kongres⁸⁴.

I løbet af foråret 1920 fik DNSAP reetableret ikke alene forbindelsen til DSP, men fik også kontakt til NSDAP i München⁸⁵, og repræsentanter for begge disse partier, bl.a. Anton Drexler og Adolf Hitler, kom til stede ved den anden mellemstatslige kongres i Salzburg den 7. og 8. august 1920 sammen med østrigske og tjekkoslovakiske nationalsocialister og repræsentanter for andre tysknationale grupperinger. På kongressen lykkedes det at få fastlagt de to tyske partiers interessesfærer i Tyskland: DSP skulle have underlagt den nordlige del, NSDAP den sydlige del af Tyskland. Udadtil lykkedes det også at få gennemført et andet af kongressens hovedanliggender, en sammenslutning af de repræsenterede nationalsocialistiske partier, men også kun udadtil⁸⁶. Modstanden herimod kom fra Hitler, der selv om han endnu kun kaldtes partikammerat eller "agitator" og endnu ikke havde fået sin position befæstet i NSDAP, ved sin holdning og ved kun at tale om en sådan sammenslutnings ulemper, alvorligt havde rystet mulighederne for en reel sammenslutning⁸⁷.

Sammenslutningen fik navnet Nationalsozialistische Partei des Deutschen Volkes, og der blev vedtaget et program, der skulle være en fælles overordnet vejleder for partierne, mens de egentlige taktiske spørgsmål i de enkelte lande fortsat skulle være de respektive partiers egen afgørelse. Som det er blevet fremhævet⁸⁸, hentede det fælles program⁸⁹ de fleste af sine formuleringer fra DNSAP's program, men hertil er det væsentligt at føje, at det så godt som udelukkende drejede sig om de politiske krav om alle tyskeres forening m.m., mens der af økonomiske/socialle standpunkter kun blev optaget punktet om fjernelsen af de arbejdsfrie indkomster, pengerente, grundrente – en af Rudolf Jungs mærkesager⁹⁰, der genfindes hos NSDAP⁹¹ – og ønsket om afskaffelsen af stordriften⁹². Yderligere var nogle af de formuleringer, der var direkte overtaget fra DNSAP's program, blevet forsynet med markante tilføjelser. Det gælder således omtalen af, at man ikke ønskede omstyrtelse, men målbevidst reformarbejde, der i fællesprogrammet fik den tilføjelse, at man ikke ønskede omstyrtelse og klassekamp, men reformarbejde, og også senere blev det i fællesprogrammet betonet, at der ikke var tale om noget klasseparti⁹³.

Derimod mangler alle DNSAP's socialreformistiske krav fra 1918-programmet i fællesprogrammet, hvilket er nok så interessant. Selv om DNSAP på linie med DSP lagde mere vægt på socialreformistiske krav end NSDAP⁹⁴, kom det ikke på nogen måde til udtryk i fællesprogrammet. Socialreformistiske krav mangler overhovedet som vejleder i den fælles politik, der dermed faktisk kun kom til at bestå i sammenslutningen af alle tyskere på "allvölkischer Grundlage". Kun på dette brede og uforpligtende grundlag havde det overhovedet været muligt at samle alle partierne⁹⁵. Tilføjelsen af socialreformistiske krav, som de fandtes i DNSAP's program var ikke muligt, NSDAP's 25 punkter indeholdt ikke så radikale fordringer. Det afspejler den situation, at DNSAP's tilslutning i langt højere grad kom fra den nye middelstand end NSDAP's, mens NSDAP havde en langt større tilslutning i den gamle middelstand end DNSAP⁹⁶.

Partiernes fællesprogram var et udtryk for, at de relativt mere socialreformistisk orienterede partier i Østrig og Tjekkoslovakiet havde måttet strække sig

relativt vidt og havde været villige til at betale en høj pris for at opnå den tilstræbte enhed. Især Rudolf Jung var talsmand for bevægelsens "venstrefløjskræfter" og slog sig ikke til tåls med mødets beslutninger. Han fortsatte sin agitation for sociale reformer og krævede bl. a. i juni 1921 socialisering af den storindustri, som repræsenterede private monopoler, ligesom arbejderne skulle have sæde i virksomhedsledelserne⁹⁷.

På trods af sin modstand mod sammenslutningen af de nationalsocialistiske partier støttede Hitler i ugerne efter Salzburg-mødet stærkt det østrigske DNSAP's valgkampagne til det forestående nationalrådsvalg. Ikke alene gennemførte han en foredragsturne i Østrig fra den 29. september til den 11. oktober, men havde forinden talt ved massemøder i München, hvis overskud skulle gå til DNSAP's valgkamp⁹⁸. I *Völkischer Beobachter* offentliggjorde NSDAP et opråb med opfordring til økonomisk at støtte broderpartiets valgkamp, og en del midler blev også oversendt, selv om der hersker usikkerhed om beløbets størrelse⁹⁹. Også NSDAP's øvrige ledere kom til Østrig og talte, ligesom de lod nationalsocialister fra både Østrig og Tjekkoslaviet tale i NSDAP-forsamlinger i München¹⁰⁰.

Udadtil var der således med Salzburg-kongressen indledt en snæver forbindelse mellem NSDAP og DNSAP, og bag kulisserne arbejdede de østrigske repræsentanter stadig for en egentlig sammenslutning af de tyske partier, først og fremmest af NSDAP og DSP i Tyskland. Walter Riehl, der var blevet leder af det mellemstatslige kancelli, der skulle forberede de fælles kongresser, pressede på for en sammenslutning af de tyske partier og foreslog det som tema for den fælles kongres i 1921. Drexler svarede afvisende herpå¹⁰¹, og enhver tanke herom faldt med Hitlers endelige magtovertagelse og førerstilling i NSDAP i sommeren 1921. Den "generalfuldmagt", som han aftvang partiet i juli, indeholdt bl.a. kravet om, at NSDAP ikke skulle deltage i den kommende kongres mellem de nationalsocialistiske partier og at alle videre bestræbelser på en fusion af DSP og NSDAP skulle ophøre¹⁰².

Som et resultat af magtkampen i NSDAP og modsætningen til DSP deltog NSDAP derfor ikke i fælleskongressen i Linz den 13. og 14. august 1921. Hermann Esser var ganske vist til stede, men ikke som officiel repræsentant for NSDAP. Det blev på kongressen efter de tjekkoslovakiske nationalistes forslag besluttet at ændre fællesprogrammet, således at de tidligere tilføjelser, der var blevet gjort til DNSAP's programpunkter, for så vidt de var blevet optaget i fællesprogrammet, blev slettet igen, idet man nu under NSDAP's fravær erklærede sig som et klasseparti "der schaffende Arbeit", for, som Rudolf Jung forklarede, modsætningen mellem "der schaffende Arbeit" og de arbejdsfri indkomster, det var det, der var klassemodsatningen¹⁰³. I øvrigt fik kongressen ingen politisk betydning, men afslørede i stedet, at der fortsat var langt igen, før man reelt kunne kalde sammenslutningen for et parti med én ledelse, en fælles ledelse blev fortsat ikke anerkendt¹⁰⁴. Det mellemstatslige kancellis funktion var kun formidlende.

Forbindelsen mellem NSDAP og DNSAP blev ikke afbrudt på grund af

NSDAP's fravær fra kongressen i Linz i august. Den styrkede partifører Hitler talte ved et møde i Wien allerede den 28. december 1921 og vendte tilbage dertil i juni 1922 for at deltage i en mellemstatslig førerrådslagning, ligesom de østrigske ledere foretog genvisiter i München¹⁰⁵. Det kunne imidlertid ikke skjules, at det politiske styrkeforhold partierne imellem var skiftet. Endnu i 1920 og i begyndelsen af 1921 havde de østrigske ledere været i en position, så de kunne søge at lægge et politisk pres på lederne i München, ligesom NSDAP sammen med DSP hver kun havde kunnet få to stemmeberettigede repræsentanter til kongressen i Linz mod de østrigske og tjekkiske nationalsocialisters hver fire¹⁰⁶. Den tid var forbi nu. Ikke alene havde Hitler en ubestridt førerposition i sit parti, men dette parti havde i 1922 oplevet en betydelig vækst i sin tilslutning og var nu *det* nationalsocialistiske parti i Tyskland, mens DSP var decimeret, dets medlemmer gået over til NSDAP, og det opløstes i december 1922¹⁰⁷. Derfor var Hitler i juni 1922 entydigt føreren for det stærkeste nationalsocialistiske parti og blev modtaget som sådan. Walter Riehl hilste ham som "unseren reichsdeutschen Führer"¹⁰⁸, ligesom de østrigske nationalsocialister, der var tilstede ved NSDAP's første partidag i Nürnberg, udtalte, at NSDAP's fremskridt var en inspiration for de østrigske partikammerater¹⁰⁹.

På den fælles kongres i Salzburg i 1920 var de tilstedeværende partier også enedes om, at konkrete taktiske spørgsmål skulle de enkelte partier i de berørte lande selv træffe afgørelse om. Dette princip søgte Hitler i 1923 med sin styrkede position at bryde. Den aktuelle anledning var, at DNSAP fra GVP i juni modtog et tilbud om et valgforbund ved det kommende nationalrådsvalg. Spørgsmålet blev henvist til afgørelse på DNSAP's partidag i Salzburg den 12. til 15. august, der blev afholdt sammen med den 4. mellemstatslige kongres af de nationalsocialistiske partier¹¹⁰. Her førte diskussionen af spørgsmålet om valgdeltagelsen over i en diskussion om partiets holdning til demokratiet overhovedet. Riehl og med ham Wiener-repræsentanterne gik ind for en valgdeltagelse sammen med GVP med den begrundelse, at der ikke i Østrig kunne ventes noget revolutionært omsving, og at man derfor måtte deltage i valgene for at opnå indflydelse. Dette standpunkt støttedes af Rudolf Jung.

Her overfor stod et flertal af repræsentanter fra alpeprovinserne, der ikke ønskede noget valgssamarbejde med GVP og hellere ville undlade at deltage i valget, hvis man ikke skulle deltage selvstændigt. For helt at afstå fra en valgdeltagelse talte NSDAP's repræsentant Hermann Esser. Han betonedede, at det kun var på grund af NSDAP's radikale og revolutionære kurs, at partiet havde opnået så stor en tilslutning i Tyskland og stillede i udsigt, at der ifølge de sidste meddelelser fra München i den nærmeste fremtid kunne ske "afgørende begivenheder" for partiet i Tyskland. Tilsvarende erklærede Hitler i sin tale "dass unter Umständen vielleicht in der aller kürzesten Zeit die Entscheidung fallen wird, dann werden die Nationalsozialisten ihre Fahnen entrollen und die Freiheit erkämpfen"¹¹¹. Under indtryk af disse oplysninger besluttede partidagen ikke at foretage nogen afstemning om valgdeltagelsesspørgsmålet, men at overlade det til en "førerkomite".

Hermed havde NSDAP opnået en første succes i bestræbelserne på at vinde partidagsdeltagerne for det tyske ikke-valgdeltagelsesstandpunkt. Førerkomiteen kom til at bestå af Hitler, Esser, Riehl, Jung og Karl Schulz, hvoraf sidstnævnte tilhørte provinsens fløj i det østrigske DNSAP. Overfor komiteen brugte Hitler og Esser som pressionsmiddel for deres opfattelse en endnu klarere antydning af de forestående begivenheder i Tyskland, end det var sket på selve partidagen. De antydede ligeud, at det snart ville komme til voldelige ændringer af de politiske forhold i München, og påvirket heraf og for Riehls vedkommende tillige for at undgå en spaltning af DNSAP, var det en enig førerkomite, der besluttede, at DNSAP ikke skulle deltage i det kommende nationalrådsvalg¹¹². Denne beslutning blev fulgt i provinserne, selv om der ikke var fuld opslutning om den¹¹³.

Hermed havde Hitler vundet første runde i bestræbelserne på at underlægge sig det østrigske DNSAP. Ikke alene havde et flertal på kongressen kunnet vindes for hans udenomsparlamentariske kurs – det ses også deraf, at de indsamlede midler til valgkampen i stedet blev besluttet anvendt til udbygningen af Vaterländische Schutzbund¹¹⁴ – men partidagen havde også accepteret at afstå fra at fungere som besluttende myndighed og at overlade det til få udvalgte førere at træffe den endelige beslutning. Det var både blevet knæsat, at NSDAP kunne blande sig i konkrete beslutninger kun vedrørende det østrigske parti, og at dette skete under anvendelse af en slags ”førerprincip”, således at en afgørelse ikke kom til afgørelse og afstemning i den kompetente forsamling, som det var blevet fastlagt i det østrigske partis love¹¹⁵.

I forlængelse af den nye kurs, der blev lagt op til på partidagen, omorganiseredes DNSAP’s ledelse med det formål at muliggøre ”eine straffere Führung”, bl.a. oprettedes der en permanent ”førerkomite” på tre personer med Walter Riehl som formand, men komiteens medlemmer blev fortsat valgt¹¹⁶, og der blev ikke gennemført noget egentligt ”førerprincip” efter tysk mønster, hverken på landsplan eller i de enkelte afdelinger. Partidemokratiet fortsatte¹¹⁷. Heller ikke blev der valgt eller udpeget nogen diktatorisk fører for DNSAP, men dette ville givetvis også have passet Hitler dårligt, såfremt det ikke lige var blevet ham selv.

Den enighed, der udadtil var opnået på Salzburg-partidagen, holdt ikke længe. Wienergruppen omkring Riehl var ikke tilfreds med at være blevet presset til at afstå fra at deltage i det kommende valg, især ikke, da de forventede begivenheder i Bayern udeblev. Riehl forsøgte derfor efter de tyske repræsentanters hjemrejse at få Salzburg-beslutningen omstødt ved at indkalde til en ekstraordinær partidag den 8. september 1923. Dette mislykkedes imidlertid, da han kun fandt støtte herfor i Wien, mens man i provinserne (Tyrol, Steiermark, Kärntern¹¹⁸, Øvre- og Nedreøstrig) forlangte Salzburg-beslutningen opretholdt. Riehl måtte derpå trække sig tilbage som formand for partiet, senere også som medlem og overlade formandsposten til provinsrepræsentanten Karl Schulz, mens Rudolf Jung overtog ledelsen af det mellemstatslige kancelli, der dog ved denne tid havde udspillet sin rolle¹¹⁹.

Hitlers og NSDAP's mislykkede kupforsøg i Bayern i november 1923 satte en midlertidig stopper for bestræbelserne på underlæggelse af det østrigske broderparti, men helt ophørte de ikke. Efter kuppet dels flygtede, dels samledes en række tyske naziledere efterhånden i Østrig; således Hermann Göring, Gerhard Rossbach, Hermann Esser og Ernst Röhm¹²⁰, og de undlod ikke i stigende grad at søge at øve en mere radikal indflydelse på DNSAP. Særlig genklang for disse bestræbelser fandt de i det til det tyske SA svarende Vaterländische Schutzbund, der allerede i 1924 blev trukket ind i en rigstysk sammenslutning¹²¹. Med andre ord lykkedes det først for NSDAP at opnå kontrollen over den mest yderliggående fløj og aktivistiske i DNSAP, en fløj hvis sociale sammensætning i højere grad svarede til NSDAP's end det øvrige partis¹²². Da Vaterländische Schutzbund hovedsageligt havde sin basis i Wien, og Riehl ved sin udtræden af partiet havde trukket sine ivrigste støtter i Wiener-fløjen med over i en ny organisation¹²³, kom de Hitler-tro elementer derefter i stadigt højere grad til at have deres hovedbasis i Wien. Fra 1923/24 kom modsætningerne i DNSAP derfor i stigende omfang til at være mellem de Hitler-tro elementer, især Vaterländische Schutzbund i Wien¹²⁴, og provinsfløjen under ledelse af Karl Schulz. Provinsfløjen havde ganske vist støttet Hitler-standpunktet i Salzburg i august 1923, men ønskede fortsat at bevare DNSAP's selvstændighed og at fastholde partiets socialreformistiske program¹²⁵.

Dette sidste fremgår af det aktionsprogram, som DNSAP under Schulz ledelse fik vedtaget på en "rigskonference" i februar 1924. Her besluttedes det for det første på grund af det mislykkede Hitler-kup i München, at DNSAP atter ville deltage i de nationale valg, da den revolutionære situation ikke var tilstede. Desuden benyttedes to af fire programpunkter til dels at forsvare den eksisterende sociallovgivning, dels at kræve den udvidet (forbedret sygesikring og arbejdsløshedsunderstøttelse m.m.), idet partiet forsikrede arbejdere og funktionærer deres sympati og hjælp i kampen for deres rettigheder¹²⁶. Andre socialgrupper fik ikke en tilsvarende sympatitilkendegivelse.

Karl Schulz var selv postfunktionær og hentede sin støtte i de tysknationale fagforeninger, derfor denne fastholden ved partiets socialreformistiske program og en fagforeningspolitisk linie, som det fortsat kan konstateres i partiledelsens udtalelser, programbeslutninger og i partiets årbog¹²⁷.

I løbet af 1925 blev modsætningerne i DNSAP skærpet kraftigt. Med Hitlers løsladelse og begyndende nygrundlæggelse af NSDAP fik en afklaring af forholdet til DNSAP fornyet aktualitet. DNSAP havde som NSDAP finansielle vanskeligheder¹²⁸, medlemstallet faldt, antallet af avisabonnenter ligeledes, og det blev vanskeligere og i en periode umuligt at betale alle partiets lønede funktionærer. Her trådte forsikringsselskabet Phönix til med et tilskud på 50 millioner Schilling. Til gengæld rundsendte DNSAP's ledelse en skrivelse om forsikringsselskabets fortræffelighed og opfordrede partikammeraterne til at tegne forsikring i Phönix¹²⁹. Det var måske ikke særligt politisk klogt, men et udtryk for partifinansernes stilling.

Det blev den aktuelle anledning til det endelige opgør mellem de to fløje i

partiet og de Hitler-tros forsøg på at vælte den siddende partiledelse. Ved at have modtaget penge fra Phönix, et jødisk foretagende, havde Schulz-ledelsen miskrediteret sig i alles øjne og måtte fjernes, mente Hitler-fløjen, ligesom en lang række personlige beskyldninger blev rettet mod enkeltmedlemmer af partiledelsen. Alle bestræbelser var imidlertid forgæves. Både på partiets ordinære partidag i august 1925 i Wien og på en ekstraordinær partidag i februar 1926 i Linz, der blev afholdt efter fornyede beskyldninger mod Schulz-ledelsen, bevarede Schulz-gruppen magten i partiet. De Hitler-tro elementer blev herefter dels ekskluderet af partiet, dels udmeldte sig selv og dannede endelig den 4. maj 1926 i Wien en ny organisation, der direkte underlagde sig Hitler og tilsluttede sig NSDAP's 25-punktsprogram¹³⁰.

At det havde været Hitler og NSDAP, der stod bag DNSAP's sprængning, kan der ikke herske tvivl om. Hitler søgte ved nyorganiseringen af NSDAP at samle al magt over ikke alene NSDAP¹³¹, men også over de udenlandske partier, der tidligere havde været forbundet via det mellemstatslige kancelli i München. Det fremgår for de udenlandske partiers vedkommende af, at der samtidigt med presset mod Schulz-ledelsen i Østrig, var bestræbelser igang fra Hitlers side på også at få DNSAP i Sudeterområderne i Tjekkoslovakiet underlagt München, idet der blev henvist til punkt 1 i DNSAP's program, hvori der stod, at disse områder skulle tilsluttes et fælles tysk rige. Disse bestræbelser afviste sudetertyskerne imidlertid konsekvent; de ville ikke have nogen organisatorisk afhængighed af NSDAP i München, og det lykkedes dem at opretholde deres selvstændighed¹³².

Det var imidlertid ikke blot Hitlers ønsker om at udstrække sin magt til også at omfatte DNSAP, der førte til en spaltning af det østrigske parti. Der var også tale om så kraftige politiske divergenser mellem NSDAP og Schulz-fløjen i DNSAP, at Hitler kunne anse en spaltning for om ikke den bedste løsning, så dog bedre end at Schulz-fløjen uhindret fik lov til at fortsætte sin politiske kurs. Også dette må ses på tysk baggrund. Hitler arbejdede samtidig for en inddæmning og underkastelse af NSDAP's "venstre-afvigere" i Strasser-fløjen, med hvem Schulz-ledelsen havde flere lighedspunkter end med NSDAP i øvrigt. Strasserfløjen ønskede at øge den svage arbejderandel i NSDAP¹³³, mens Schulzgruppen tilsvarende ønskede at bevare sin "arbejderkarakter" og fagbevægelsestilknytning (se nedenfor). Fælles var også deres holdning i Sydtyrolspørgsmålet: Sydtyrol skulle tilbage til et fælles Tyskland, mens Hitler havde opgivet dette område af hensyn til en alliance med Mussolini og det fascistiske Italien¹³⁴.

Endnu inden DNSAP's endelige splittelse i maj 1926 søgte Schulz-ledelsen støtte hos Hitler overfor oppositionen i DNSAP, men fik i første omgang det svar (24. april), at NSDAP ikke ville tage stilling mod oppositionen, så længe der var uoverensstemmelser mellem NSDAP og DNSAP i et antal vigtige spørgsmål, bl.a. Sydtyrol-problemet¹³⁵. Schulz-ledelsen lod sig ikke rokke af dette politiske pressionsforsøg, og da oppositionen endeligt udspaltede sig i maj, søgte Schulz-ledelsen atter hjælp hos Hitler for at få ham til at medvirke ved en genforening

af DNSAP's fløje. Denne gang lod Hitler endeligt svare (25. maj), at en forudsætning for hans indgriben for at forene parterne var, at bevægelsens radikale fløj (= oppositionen) fik overladt partiets ledelse¹³⁶. Da det ikke var lykkedes Hitler at presse den siddende ledelse i DNSAP til politiske indrømmelser, gav han omsider åbent oppositionen sin fulde opbakning.

Tilsyneladende har det ikke stået Schulz-ledelsen ganske klart, hvilken rolle Hitler spillede for DNSAP's splittelse. Eller også har de gentagne henvendelser til ham været manøvrer for at få den tyske partifører til at spille klart ud. Schulz-fløjen var i hvert fald ikke i tvivl om, hvad den politiske pris ville blive i tilfælde af en splittelse.

På NSDAP's partidag i Weimar den 3. og 4. juli 1926 holdtes der et specielt møde angående tyskerne udenfor Tysklands grænser, og af den resolution, der blev vedtaget, fremgår det klart, at der kun kunne blive tale om et fortsat samarbejde med NSDAP, såfremt partikammeraterne i Østrig organisatorisk indgik i NSDAP og anerkendte 25-punktsprogrammet og Hitlers lederskab¹³⁷. Resolutionen blev fulgt op af en rundskrivelse til alle DNSAP's underorganisationer med en opfordring til at efterkomme resolutionen.

Den østrigske partiledelse svarede igen på både Weimar-resolutionen og rundskrivelsen ved at henvise til Salzburg-kongressen i 1920, hvorefter NSDAP kun kunne træffe beslutninger, der vedrørte partiet selv, og ikke skulle blande sig i broderpartiernes indre forhold, og for sidste gang søgte østrigerne at få indkaldt en mellemstatslig kongres for at få spørgsmålet afgjort. Lederen af det endnu på papiret eksisterende mellemstatslige kancelli, Rudolf Jung, indvilgede i at indkalde til en sådan kongres, idet han slog fast, at en meningsudveksling om alle spørgsmål vedrørende den mellemstatslige kongres kun kunne finde sted mellem lederne af broderpartierne og ham¹³⁸. Man prøvede således endnu engang at aktivere en myndighed og at skabe et forum, hvor Schulz og Jung i hvert tilfælde i teorien kunne optræde og forhandle med Hitler som ligeberettede parter. Forsøget mislykkedes, Hitler efterkom ikke en indbydelse.

Gottfried Feder havde allerede i 1923 om DNSAP skrevet, at partiet var socialistisk inspireret og havde forsøgt at bringe den socialistiske tankeverden i samklang med den nationale modsat NSDAP i Tyskland, hvor man fra starten havde været skarpe modstandere af marxismen¹³⁹. Det var netop denne "socialistiske" inspiration i DNSAP, som Hitler i 1926 ønskede at gøre op med ved at underlægge sig partiet. På et møde, der blev bragt i stand i Passau den 12. august 1926 mellem de stridende østrigske fløje og Hitler, men uden indblanding fra nogen mellemstatslig myndighed, holdt Hitler en to timer lang tale, hvori han for det første krævede Weimar-resolutionen fulgt, østrigerne skulle opgive deres selvstændige program og overtage NSDAP's 25 punkter, den østrigske partioorganisation skulle underlægges den tyske og førerprincippet accepteres indenfor hele partistrukturen. Samtidigt skulle det være slut med alle koalitioner og forbund med andre partier. For det andet og nok så væsentligt skinnede det på trods af Hitlers forsigtighed igennem, hvilke politiske modsætninger, der lå bag hans ønske om det østrigske partis underkastelse. Han udtalte, at østrigerne

skulle holde op med at holde fast i den gamle i fagforeningsprogrammer hængende retning i partiet (Schulz-fløjen), men i stedet gå ind for ”das junge aufwärtsstürmende revolutionäre Element” (oppositionen)¹⁴⁰. Endelig var der efter Hitlers opfattelse en grundlæggende forskel på DNSAP's og NSDAP's karakter, en forskel omhandlende ikke mindst partiernes forskellige politikform:

“Wir hätten stets betont, wir seien eine Kampfbewegung und es immer nach aussen dokumentiert, vorallen durch unsere S.A. wir hätten zum ersten mal den nationalen Aufmarch, den Aufmarch der Linken gegenüber gestellt, was einst gar nicht so selbstverständlich gewesen sei, wie viele heute meinten. Die alte österreichische Partei sei demgegenüber eine Partei, wie andere Parteien auch“¹⁴¹.

Hitler tillod ingen diskussion af talen, men krævede den accepteret uden videre. Østrigerne fik således øjeblikkeligt førerprincippet at mærke. Karl Schulz måtte derfor svare på talen via *Deutsche Arbeiterpresse*, og af dette svar fremgår det, at Schulz-fløjen ønskede at fortsætte den socialreformistiske kurs og med ubetydelige ændringer at fastholde DNSAP's program. Med direkte henvisning til Strasser-fløjens forsøg på at få lagt et mere konkret partiprogram frem for NSDAP, hvilket Hitler havde undertrykt, mente han, at NSDAP knapt havde et program i de 25 punkter. Her overfor stillede han det, der var målet for DNSAP: At gennemtrænge de tyske arbejdere med partiets programs nationale og socialistiske ideer. Det var idealet for en tysk arbejderbevægelse og ikke det at samle nogle hundrede eller tusinde desperadoer og lave ballade på landsknægtefacon (her sigtes rimeligvis til Vaterländische Schutzbund, som var en torn i øjet på Schulz-ledelsen¹⁴²). Om årsagen til at DNSAP indtog denne selvstændige holdning, skrev Schulz:

“Schon die Tatsache, dass der Gewerkschaftsgedanke in Österreich einen viel grösseren Prozentsatz der Bevölkerung erfasst hat als im Deutschen Reich, weist der Führung der österreichischen Parteipolitik andere Wege als in Deutschland. Durch den Umstand, dass der grösste Teil der österreichischen Parteigenossen einer völkischen Gewerkschaft als tätige Mitglieder angehört, macht der österreichischen Partei ein inniges Hand-in-Hand-Arbeiten mit diesen mächtigen Organisation zur Pflicht“.

Og hertil møntet på NSDAP:

“Mit verproletarisierten Mittelständlern allein macht man keine Arbeiterpolitik“¹⁴³

Schulz-fløjen ville med sin basis i de tysknationale fagforeninger ikke opgive de sociale krav, hvilket man var klar over, at en underkastelse under Hitler ville medføre, og afviste derfor Hitlers ultimatum fra Passau. På den anden side turde Schulz-fløjen ikke distancere sig for meget fra personen Hitler. Dertil havde den selv i alt for høj grad været med til at fremme dyrkelsen af denne tyske ”førerpersonlighed” både i forbindelse med kuppet i 1923, under den påfølgende retssag og under fængselsopholdet, såvel som senere. Man betonedede derfor, at

man fortsat ikke stod fjendtligt overfor Hitler. "Als grosse Redner und leidenschaftlicher Agitator ist er eine unschätzbare Kraft"¹⁴⁴. Karl Schulz måtte senere erkende, at det havde været en stor fejltagelse at fremme denne "Hitlergeist" i det østrigske partis række¹⁴⁵. En større politisk fejltagelse, men ikke uden sammenhæng med fascinationen af Hitler, synes at være den blindhed for Hitlers rolle for splittelsen af DNSAP, som var til stede i Schulz-ledelsen lige til det sidste.

I oktober 1926 holdt det splittede DNSAP en partidag, hvor man slikkede sårene efter bruddet med Hitler-fløjen. Der blev brugt meget tid på forholdet til broderpartiet i Tyskland, og Leo Haubenberger benyttede påfølgende anledningen til et historisk tilbageblik:

"Anlässlich der Gründung der "Deutschen Arbeiterpartei" im Jahre 1904 wurden auch programmatische Grundsätze beschlossen, die, auf dem Boden der bestehenden Wirtschaftsordnung stehend, *sozialreformistischen* Charakter hatten. Zum Iglauer Parteitag 1913 brachte Ing. R. Jung einen neuen Programmentwurf ein, der aber damals nicht zum Beschluss erhoben wurde. Dieser Entwurf sah ein Programm vor, das der Partei einen *sozialistischen* Charakter geben sollte. Erst am 4. Mai 1918 wurde... ein Parteiprogramm beschlossen, das im Wesen dem heutigen Programm gleicht. Von diesem Tag an hat die Partei nicht mehr *sozialen*, sondern *sozialistischen* Charakter"¹⁴⁶. (udhævelser i orig., JTL).

Jeg tager både Karl Schulz's og Leo Haubenbergers udtalelser omkring DNSAP's sprængning som udtryk for, at de stadig ikke havde opgivet den fagforeningsbaserede politiske linie, som de i årevis havde fulgt. Tværtimod forsøgte de at videreudvikle den ved diskussioner af og vedtagelse af et nyt program på partidagen i oktober. Den tyske førerkult havde stadig ikke vundet indpas i DNSAP. I betragtning af at Schulz-fløjen havde den væsentligste indflydelse i DNSAP til 1926, vil det på den baggrund være u hensigtsmæssigt at kalde partiet som helhed fascistisk. Der var potentielle fascistiske kræfter i partiet, men de kom først til fuld udfoldelse fra 1926 – i et andet parti.

Konklusion

Som første punkt i NSDAP's 25-punktsprogram fra 1920 var indeholdt kravet om Tysklands og Østrigs sammenslutning. På den første tekstsider i *Mein Kampf* blev kravet gentaget med den tilføjelse, at det skulle ske for *enhver pris*¹⁴⁷. Hitler havde sit mål for øje og tabte det ikke af syne, da han efter løsladelsen fra Landsberg-fængslet begyndte på nygrundlæggelsen af NSDAP. Den forhandlingsvilje, som havde præget forholdet til de østrigske nationalsocialister før München-kuppet, blev afløst af slet skjulte bestræbelser på at overtage kontrollen med DNSAP. De led flere gange tilbageslag, indtil det lykkedes Hitler at drive en kile ind mellem DNSAP's gamle garde og de i 1920'erne nytilkomne. Han pustede til ilden i de mere radikale, aktivistiske kredse. Den "nationale socialisme" med dens fagforeningstilknytning ville han ikke vide af. Ikke alene

ville han havde en østrigsk partiorganisation, der var fuldstændigt underlagt hans kontrol, men ud over det organisatoriske ønskede han også partiet rensset for selvstændigt ideologisk gods. Der var i hans verdensbillede ikke plads til nogen anden nationalsocialisme end den han selv og hans nærmeste rådgivere formulerede. Også på den måde var det østrigske parti en kilde til irritation. Det antastede hans krav om ideologisk monopol; han delte ikke "verdensanskuelse" med DNSAP eller noget andet parti, men ville hævde sin egen og kun den.

I 1926 demonstrerede Hitler, at den politiske pris, han var villig til at betale var endog meget høj, idet den indbefattede en total sprængning af det østrigske nationalsocialistiske parti med derpå følgende fuldstændige politiske betydningsløshed. Bag sprængningen lå imidlertid ikke blot rent magtpolitiske og ideologiske hensyn, men også indre tyske partipolitiske hensyn gjorde det nødvendigt, at den "venstrekurs", det foreløbigt var lykkedes at undertrykke i Tyskland, ikke skulle hente ny inspiration eller støtte i det østrigske broderpartis "sociale" tendenser¹⁴⁸. Derfor blev disse tendenser også først søgt undertrykt, men da det ikke lykkedes, foretrak Hitler en svækket, men fuldstændig NSDAP-afhængig partiorganisation i Østrig. Det havde han fået i 1926. Starten var givet til en nazistisk bevægelse i Østrig dirigeret fra München.

Schulz-fløjen og Hitler-tilhængerne indledte efter sprængningen en eksistens som to selvstændige partier, som det trods adskillige bestræbelser ikke lykkedes at genforene. En mindre skare omkring Karl Schulz fastholdt den "nationale socialisme"s ideer, og DNSAP forblev et helt ubetydeligt parti, mens den østrigske Hitler-bevægelse efter nogle meget trange år i 1932 fik sit vælger- og medlemsgennembrud for endelig i 1938 efter i årevis at have været forbudt af Dollfuss-Schuschnigg-regimet at blive en del af det statsbærende parti i Østrig.

Da det skete, var det som i 1926 på tyske betingelser og under tysk kontrol¹⁴⁹.

Hitler behandlede det østrigske nationalsocialistiske parti anderledes end alle andre fremmede nazistiske partier sidenhen. Der var en fundamental forskel mellem Østrig og alle andre lande set ud fra den hitlerske optik. Østrig skulle være en integreret del af Tyskland. Organisatorisk foregreb han det i midten af 1920'erne ved at underkaste sig det østrigske parti, DNSAP, der mest lignede hans eget. Havde der ikke eksisteret et parti, der egnede sig til overtagelse, havde han nygrundlagt en afdeling af NSDAP i Østrig selv. Østrig var for Hitler en del af det tredje rige, længe før riget blev en realitet, derfor handlede han også derefter i partiorganisatorisk sammenhæng. Anschluss var aldrig til diskussion. Det var kun den østrigske partiafdelings rolle. Den fik lov til at øve pres på østrigsk parlamentarisk politik op til 1933 og var helt fremme ved kuppet mod Dollfuss i juli 1934. Hver gang var det kun som instrument for Hitlers politik. Da de tyske hære marcherede ind i Østrig i marts 1938, havde de østrigske nazister stadig kun den rolle, som Hitler havde tildelt dem i 1926: At adlyde hans ordrer og underkaste sig hans kontrol.

Noter

1. *Adolf Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. Hg. von E. Jäckel/A. Kuhn, Stuttgart 1980, s. 173. I tekst og noter er anvendt følgende forkortelser:
 - CSP – Christlichsoziale Partei
 - DAP – Deutsche Arbeiterpartei
 - DNSAP – Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei
 - DSP – Deutsch-Sozialistische Partei
 - GVP – Grossdeutsche Volkspartei
 - NSDAP – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
 - SDAP – Sozialdemokratische Partei Deutschösterreichs
 - VfZG – *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*
 - ÖGL – *Österreich in Geschichte und Literatur*
 Indsamlingen af materialet til denne afhandling er bl.a. sket under et kandidatstipendium ved Det humanistiske Fakultet, Århus Universitet, hvorfor jeg bringer fakultetet min tak.
2. Bruce F. Pauley: *Hitler and the Forgotten Nazis. A Study of Austrian National Socialism*, Chapel Hill 1981, s. 29.
3. William A. Jenks: *Vienna and the Young Hitler*, New York 1960 kan ikke dokumentere noget bekendtskab med DAP, Hitlers ungdomsven August Kubizek: *Adolf Hitler – Mein Jugendfreund*. Graz und Göttingen 1953 og andre heller ikke; siden yderligere bekræftet af Werner Maser: *Adolf Hitler. Legende – Mythos – Wirklichkeit*, München 1971, s. 73–85 og Dirk Stegmann: *Zwischen Repression und Manipulation: Konservative Machteliten und Arbeiter- und Angestelltenbewegung 1910–1918*. *Archiv für Sozialgeschichte* 12, 1972, s. 412 og Jäckel/Kuhns indledning til *Adolf Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905–1924*. 1980; sidst Brigitte Hamann: *Hitlers Wien*. München 1996. Jfr. Norbert Schausberger: *Hitler und Österreich*. ÖGL 28, 1984, s. 364. Derimod er der næppe tvivl om, at hans kunstneriske og især arkitektoniske smag blev definitivt grundlagt før 1918. Se Maser 1971, s. 82f. og især George L. Mosse: *The Nationalization of the Masses*, New York 1975, s. 184–185, 193, 196–198.
4. Rudolf Jung: *Der nationale Socialismus*, 2. Aufl. 1922, s. 78, A. G. Whiteside: *Nationaler Sozialismus in Österreich vor 1918*, VfZG 9, 1961, s. 355, samme: *Austrian National Socialisms before 1918*, The Hague 1962, s. 116, samme: *The Deutsche Arbeiterpartei 1904–1918: A Contribution to the Origins of Fascism*, *Austrian History News Letter* 4, 1963, s. 4.
5. F. Klenner: *Die Österreichische Gewerkschaftsbewegung* 2, Wien 1953, s. 1079, Whiteside 1963, s. 7.
6. Trykt hos bl.a. A. Ciller: *Vorläufer des Nationalsozialismus*, Wien 1932, s. 135–39 og sammes: *Deutscher Sozialismus in den Sudeteländern und in der Ostmark*, Hamburg 1943, s. 188–91, Karl Wache (Hg.): *Deutscher Geist in Österreich*, München 1933, s. 115–18, Rudolf Brandstötter: *Dr. Walter Riehl und die nationalsozialistische Bewegung in Österreich*, Upubl. Diss. Wien 1969, s. 387–93.
7. Ciller 1932, s. 107 f.
8. Whiteside 1961, s. 336, 353, samme 1962, s. 112, 115 og 1963, s. 6 f., Erik R. von Kuehnelt-Leddihn: *The Bohemian Background of German National Socialism: The D.A.P., D.N.S.A.P., The Journal of the History of Ideas* 9, 1948, s. 352. – Jfr. Mommsens kritik af Whiteside (H. Mommsen: *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 1963, s. 348 n. 4).
9. Whiteside 1961, s. 333, samme 1962, s. 118 og 1963, s. 4 f., K. D. Bracher 1969: *Die deutsche Diktatur*, Köln, Berlin, s. 55 f.
10. A. G. Whiteside: *The Socialism of Fools: Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism*, Berkeley, Calif. 1975, s. 278 f., Bracher 1969, s. 57, Brandstötter 1969, s. 68.
11. Beregnet på grundlag af Brandstötter 1969, s. 370. Se også Whiteside 1962, s. 73 m.

- delvis opgørelse for 1909, der har samme tendens.
12. Ciller 1932, s. 108.
 13. Ciller 1932, s. 65.
 14. Beregnet efter Whiteside 1961, s. 344, Brandstötter 1969, s. 77. – L. Jedlicka: Die Anfänge des Rechtsradikalismus in Österreich (1919–1925), *Wissenschaft und Weltbild* 24, 1971, s. 100 opgiver, at DAP allerede 1907 havde 63.000 medlemmer (!), mens Gerhard Botz: Strukturwandlungen des österreichischen Nationalsozialismus (1904 bis 1945), *Politik und Gesellschaft im Alten und Neun Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag*, Hg. von I. Ackerl u.a., Wien, München 1981, s. 168 angiver ca. 20.000 ved samme tid.
 15. Whiteside 1961, s. 358 og 1962, s. 120, Brandstötter 1969, s. 53 f.
 16. Trykt hos Klaus Berchtold (Hg.): *Österreichische Parteiprogramme*, Wien 1967, s. 225–29. Jfr. Bracher 1969, s. 57.
 17. Brandstötter 1969, s. 104, 107, Kuehnelt-Leddihn 1948, s. 353.
 18. Whiteside 1963, s. 10, Max H. Kele: *Nazis and Workers. National Socialist Appeals to German Labor, 1919–1933*, Chapel Hill 1972, s. 22.
 19. Ciller 1932, s. 108, Brandstötter 1969, s. 122, 124 f., Kuehnelt-Leddihn 1948, s. 353.
 20. Ciller 1943, s. 149, Whiteside 1961, s. 349.
 21. Programmet er trykt i Walter Riehl: *Unser Endziel! Eine Flugschrift für den deutschen Nationalsozialismus*, 5. Aufl. Wien 1923, s. 15–19.
 22. *Deutsche Arbeiterpresse* nr. 19, årg. 1918, jfr. Jedlicka 1971, s. 100.
 23. Fra nazistisk side vurderedes det også senere som et "radikalt" socialreformistisk program (Alexander Schilling: *Dr. Walter Riehl und die Geschichte des nationalsozialismus*, Leipzig 1933, s. 94). De tysknationale fagforeningers grundsætninger fra feb. 1918 havde samme karakter (trykt hos Walter Gattermayer: *Die Völkischen Gewerkschaften. Ihre Grundsätze, ihre Ziele, ihre Gegner*, Wien 1931, s. 44–50). Det skal dog tilføjes, at jeg ikke mener, at der var tale om "radikale" krav. Jfr. også G. Botz: Faschismus und Lohnabhängige in der Ersten Republik. ÖGL 21, 1977, s. 112f., G. Botz: Der österreichische Nationalsozialismus, i Joseph F. Desput 1984 (Hg.): *Österreich 1934–1984. Erfahrungen, Erkenntnisse, Besinnung*. Graz 1984, s. 210.
 24. Manfred Clemenz: *Gesellschaftliche Ursprünge des Faschismus*, Frankfurt am Main 1972, s. 221.
 25. Som bekendt havde DNSAP's program øvet en vis indflydelse på NSDAP's 25-punkts program (Georg Franz-Willing: *Der Hitlerbewegung. Der Ursprung 1919–1922*, Hamburg, Berlin 1962, s. 78, Brandstötter 1969, s. 159).
 26. Reinhard Kühnl: *Die nationalsozialistische Linke 1925 bis 1930*, Meisenheim 1966, s. 22.
 27. Brandstötter 1969, s. 146, Jedlicka 1971, s. 101, Johannes Hawlik: *Die politischen Parteien Deutschösterreichs bei der Wahl der konstituierenden Nationalversammlung 1919*, unpubl. Diss. Wien 1971, s. 458, 486.
 28. Leo Haubenberger (Hg.): *Nationalsozialistisches Jahrbuch 1926*, Wien 1925, s. 38 f.
 29. Hawlik 1971, passim, Wache 1933, s. 45.
 30. *Beiträge zur Statistik der Republik Österreich*, 2, Wien 1920, s. 12–15.
 31. *Deutsche Arbeiterpresse* 23. nov. 1918, Hawlik 1971, s. 459.
 32. *Beiträge zur Statistik der Republik Österreich*, 2, Wien 1920, s. 65–75 og samme 11, Wien 1921, s. 49, 55, 57.
 33. *Beiträge zur Statistik der Republik Österreich* 10, Wien 1921, s. 30.
 34. *Beiträge zur Statistik der Republik Österreich* 2, Wien 1920, s. 31, 33, 37, 39, 41 og samme 4, Wien 1920, s. 103, 114. Bl.a. industrikredsene Leoben (4,97%) og Kapfenberg (10,52%) dannede dog undtagelser med en høj DNSAP-tilslutning.
 35. Botz 1977, s. 112 og samme: The Changing Patterns of Social Support for Austrian National Socialism (1918–1945), *Who were the Fascists?* Ed. by S. U. Larsen u.a., Oslo, Bergen, Tromsø 1980, s. 204. Jfr. F. L. Carsten: *Fascist Movements in Austria from Schönerer to Hitler*, London 1977, s. 73.

36. *Beiträge zur Statistik der Republik Österreich* 11, Wien 1921, s. 9. – Brandstötter 1969, s. 175 opgiver uden kildeangivelse 34.000 stemmer. Tallet genfindes også hos andre forfattere.
37. *Deutsche Arbeiterpresse* 12. april 1919 og 15. april 1922, Hans Volz: *Daten der Geschichte der NSDAP*, 10. Aufl. Berlin, Leipzig 1939, s. 12, Brandstötter 1969, s. 210, *Beiträge zu Statistik der Republik Österreich*, 2, Wien 1920, s. 14 f.
38. Harry Slapnicka: *Oberösterreich – Zwischen Bürgerkrieg und Anschluss (1927–1938)*, Linz 1975, s. 40, 187.
39. Haubenberger 1925, s. 101 ff., 106, *Jahrbuch der österreichischen Arbeiterbewegung* 1929, Wien 1930, s. 100 f., *Deutsche Arbeiterpresse* 6. dec. 1924, 11. april 1925 og 13. feb. 1926, *Statistische Nachrichten* 1, Wien 1923, s. 105, *Statistische Handbuch d. Stadt Innsbruck* 1950, s. 162, *Beiträge zu Statistik der Republik Österreich*, 2, Wien 1920, s. 37, 41 og 11, Wien 1921, s. 39, 40, Ernst Hanisch: Zur Frühgeschichte des Nationalsozialismus in Salzburg (1913–1924). *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 117, 1977, s. 383–390, Evan B. Bukey: The Nazi Party in Linz, Austria, 1919–1934: A Sociological Perspective. *German Studies Review* 1:3, 1978, s. 303.
40. Haubenberger 1925, s. 101. I 1919 havde DNSAP i Obersteiermark fået 3,18% af stemmerne (*Beiträge zu Statistik der Republik Österreich*, 2, Wien 1920, s. 14 f.).
41. Brandstötter 1969, s. 189.
42. Haubenberger 1925, s. 106 f.
43. Burgenland ses der her som i en række andre sammenhænge væk fra p.g.a. provinsens særstilling.
44. *Der Kampf* 17, 1924, s. 151.
45. Wache 1933, s. 174f., Adam Wandruszka: Österreichs politische Struktur, i H. Benedikt (Hg.): *Geschichte der Republik Österreich*, München 1954, s. 384 f.
46. *Deutsche Arbeiterpresse* 14. og 21. aug. 1920.
47. *Deutsche Arbeiterpresse* 9. okt. 1920.
48. Johann Auer: Zwei Aufenthalte Hitlers in Wien, VfZG 14, 1966, s. 207 og samme: Antisemitische Strömungen in Wien 1921–1923, ÖGL 10, 1966, s. 24.
49. Walter Goldinger: Der geschichtliche Ablauf der Ereignisse in Österreich von 1918 bis 1945, i Benedikt 1954, s. 128, K. W. Rotschild: *Austria's Economic Development between the Two Wars*, London 1947, s. 32.
50. Rotschild 1947, s. 36, 38f., 50 n. 4, H. Mayer (Hg.): *Hundert Jahre Österreichischer Wirtschaftsentwicklung*, Wien 1949, s. 284, G. Botz: Angestellte zwischen Ständegesellschaft und Faschismus, i Jürgen Kocka (Hg.): *Angestellte im Europäischen Vergleich*, Göttingen 1981a, s. 229f.
51. Julius Bunzel (Hg.): *Geldentwertung und Stabilisierung in ihren Einflüssen auf die soziale Entwicklung in Österreich*, München, Leipzig 1925, s. 187–191, Hans Speier: *Die Angestellten vor dem Nationalsozialismus*, Göttingen 1977, s. 52f.
52. Om GVP's vælgerbasis, se Walter B. Simon: *The Political Parties of Austria*, Upubl. diss., Columbia University, USA, 1957.
53. Haubenberger 1925, s. 119, 121–123. Se også Riehl 1918 (1923), s. 6ff., 10f.
54. Friedrich Berg: *Die weisse Pest*, Wien 1926, s. 21–27, spec. s. 22 (her delvis gengivelse af skrivelse af 16. maj 1922 fra NSDAP i München m. udkast til retningslinjer for oprettelse af en stormafdeling). Brandstötter 1969, s. 183 f., 194, Schilling 1933, s. 318 ff., G. Botz: Bewaffnete Zusammenstöße und Strategie frühfaschistischen Terrors in Österreich, *Archiv. Mitteilungsblatt des Vereins für Geschichte der Arbeiterbewegung* 13, 1973, s. 60 ff. Se også *Der Kampf* 25, 20. juni 1931 og Pauley 1981, s. 234 n. 6. – Om OT samarbejdede nært m. andre højregrupper i Wien, se bl.a. Julius Deutsch: *Wer rüstet zum Bürgerkrieg?* Wien 1923, s. 19f. Om mødeaktiviteten i Wien 1921–23, se Auer 1966 (Antisemit. Strömungen), s. 24–27.
55. Botz 1973, s. 42.
56. Schilling 1933, s. 350, *Deutsche Arbeiterpresse* 18. aug. 1923 og 23. feb. 1924.

57. Rudolf Jung skrev i august 1923 til Karl Schulz, at SA (sic!) i hele Østrig ikke talte meget over 2.000 mand (R. H. Phelps: Dokumente aus der "Kampfzeit" der NSDAP – 1923, *Deutsche Rundschau* 84, 1958, s. 1042).
58. *Statistische Handbuch für die Republik Österreich* 10, Wien 1932, s. 170.
59. Se G. Botz: Die österreichischen NSDAP-Mitglieder. Probleme einer quantitative Analyse auf grund der NSDAP-Zentralkartei im Berlin Document Center. Reinhard Mann (Hg.): *Die Nationalsozialisten*. Stuttgart 1980, (Historisch-Sozialwissenschaftliche Forschungen 9), passim.
60. G. Botz 1977, s. 112 og samme 1980 (The Changing Patterns), s. 204. Yderligere materiale i *Der Kampf* 6, 25. okt. 1930.
61. *Internationale tagung der Historiker der Arbeiterbewegung; Tagungsberichte* 9, Wien 1976, s. 357 (diskussionsindlæg). Botz 1977, s. 125, n. 4.
62. *Deutsche Arbeiterpresse* 18. aug. 1923, G. Rühle: *Das Grossdeutsche Reich. Die österreichischen Kampffahre 1918–1938*, Berlin 1940, s. 75. Misforståelse med hensyn til oprettelsen hos Klaus-Dieter Mulley: Die NSDAP in Niederösterreich 1918 bis 1938. ÖGL 33, 1989, s. 175.
63. Bl.a. Botz 1977, s. 119 og samme 1980 (The Changing Pattern), s. 205–207, Robert Danneberg: Wer sind die Wiener Wähler? *Der Kampf* 17, 1924, s. 194f.
64. Brandstötter 1969, s. 184, G. Botz: Die historische Erscheinungsform des Faschismus, *Beiträge zur historischen Sozialkunde* 4, 1974, s. 5f., John H. Haag: Blood on the Ringstrasse: Vienna's Students 1918–1933, *The Wiener Library Bulletin*, New Series 29, no. 39–40, 1976, s. 32, William M. Johnston: *The Austrian Mind. An Intellectual and Social History, 1848–1938*. Berkeley 1972, s. 74.
65. Michael Gehler: *Studenten und Politik: der Kampf um die Vorherrschaft an der Universität Innsbruck, 1918–1938*. Innsbruck 1990 (Innsbrucker Forschungen zur Zeitgeschichte, 6), s. 278.
66. Brandstötter 1969, s. 190.
67. Haubenberger 1925, s. 113–17 er ungdomsprogrammet trykt.
68. Se Schilling 1933, s. 95 og *Deutsche Arbeiterpresse* 18. aug. 1923.
69. Gehler 1990, s. 278f.
70. Schilling 1933, s. 95, se også s. 343.
71. Bl.a. Botz 1974 (Die hist. Erscheinungsform), s. 9 f. og samme 1980 (Die österreichischen NSDAP-Mitglieder), s. 106.
72. Beregnet på grundlag af Haubenberger 1925, s. 119. Se også opgivelserne hos Botz 1980 (The Changing Patterns), s. 64.
73. Se Brandstötter 1969, s. 370, Botz 1980 (The Changing Patterns), s. 58; jfr. Klenner 1953, s. 1079.
74. Se Botz: Faschistische Bewegungen und Lohnabhängige in Österreich. *ITH-Tagungsberichte* 9, 1976, s. 340 for et forsøg på at forklare jernbanefolkernes fremtrædende plads i de tysknationales fagforeninger.
75. Hanisch 1977, Bukey 1978, passim, Bukey: *Hitlers hometown: Linz, Austria 1908–1945*. Bloomington 1986, s. 87–95.
76. Botz 1980 (Die österreichischen NSDAP-Mitglieder), s. 106.
77. Alexander Schilling i *Deutsche Arbeiterpresse* 28. feb. 1920. Kontroversen mellem Botz og Jagschitz om periodiseringen af DNSAP's udvikling og karakteren af partiets politik til 1926, er blevet overhalet af senere undersøgelser, men kan med henvisninger findes refereret i Hanisch 1977, s. 372.
78. Jfr. Bruce F. Pauley: Fascism and the Führerprinzip: The Austrian Example. *Central European History* 12, 1979, s. 279.
79. Haubenberger 1925, s. 40.
80. Jfr. Botz 1981 (Strukturwandlungen), s. 165 m. n. 8.
81. Botz 1977, s. 111, 113, 115. Botz synes på dette tidspunkt kun at have haft et begrænset kendskab til de interne brydninger i DNSAP, men har trods det fastholdt sit synspunkt, Botz 1980 (The Changing Patterns), s. 202f, samme 1980 (Die

- österreichischen NSDAP-Mitglieder), s. 113 og 1981 (Strukturwandlungen), s. 165–174, hvor der intet nyt fremdrages herom.
82. *Deutsche Arbeiterpresse* 49, 6. dec. og 51/52, 24. dec. 1919, *ibid.* 1 (53), 3. jan., 10. jan. og 17. 1920, Schilling 1933, s. 240, Rühle 1940, s. 74 f., Brandstötter 1969, s. 154 f., Carsten 1977, s. 72 f.
83. Franz-Willing 1962, s. 94, Brandstötter 1969, s. 152 f., Albrecht Tyrell: *Vom "Trommler" zum "Führer". Die Wandel von Hitlers Selbstverständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklung der NSDAP*, München 1975, s. 235 n. 71.
84. Werner Maser: *Die Frühgeschichte der NSDAP. Hitlers Weg bis 1924*, Frankfurt 1965, s. 243.
85. Schilling 1933, s. 241 (= *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen*, 1980, s. 112). Franz-Willing 1962, s. 93, Brandstötter 1969, s. 159 f.
86. Jfr. Tyrell 1975, s. 97.
87. Om kongressen: *Deutsche Arbeiterpresse* 14. og 21. aug. 1920, 31. dec. 1932 (her skriver Karl Schulz, at Hitler på partidagen optrådte som NSDAP's sekretær), Franz-Willing 1962, s. 89 f., Maser 1965, s. 228 f., R. H. Phelps: Hitlers "grundlegende" Rede über den Antisemitismus, VfZG 16, 1968, s. 393, Ciller 1943, s. 150 ff., Tyrell 1975, s. 96 f., Ernst Deuerlein (Hg.): *Der Aufstieg der NSDAP in Augenzeugenberichte*, Düsseldorf 1968, s. 120 ff., Hanisch: 1977, s. 401–403, *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen*, 1980, s. 173–180.
88. Kuehnelt-Leddihn 1948, s. 356, Maser 1965, s. 245, Brandstötter 1969, s. 169.
89. Trykt i *Deutsche Arbeiterpresse* 21. aug. 1920 og i *Jung* 1922, s. 81–83. – Se også Deuerlein 1968, s. 120 f.
90. *Jung* 1922, passim; jfr. Maser 1965, s. 241.
91. 25-punktsprogrammet § 11. Programmet er bl.a. genoptrykt i G. Franz-Willing: *Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung November 1923–Februar 1925*, Pr. Oldendorf 1977, s. 301–307.
92. *Ibid.* § 13 og 16.
93. Netop med disse punkter spilledes der ping-pong på de følgende fællsekongresser, jfr. nedenfor.
94. Franz-Willing 1962, s. 91, Bracher 1969, s. 101, Tyrell 1975, s. 76–89. Modsat Maser 1965, s. 231.
95. Tyrell 1975, s. 97 forsøger at påvise modsætningerne mellem NSDAP og DSP på kongressen.
96. Jfr. for DNSAP foregående afsnit og for NSDAP: Franz-Willing 1962, s. 129 f., Maser 1965, s. 225, Michael Kater: *Zur Soziographie der frühen NSDAP*, VfZG 19, 1971, s. 139. Ifølge Kater, der har haft det bedste materiale, udgjorde de selvstændige 26,6 % i NSDAP. Hertil kommer så det forhold, at de selvstændiges relative andel var større i Østrig end i Tyskland, hvilket yderligere understreger forskellen.
97. *Deutsche Arbeiterpresse* 4. juni 1921, s. 1.
98. Ernst Deuerlein (Hg.): *Der Hitler-Putsch. Bayrische Dokumente zum 8./9. November 1923*, Stuttgart 1962, s. 37, Schilling 1933, s. 256, Franz-Willing 1962, s. 156, Albrecht Tyrell (Hg.): *Führer befiehl...Selbsteugnisse aus der "Kampfzeit der NSDAP. Dokumentation und Analyse*. Düsseldorf 1969, s. 27 f., Volz 1939, s. 7, Ciller 1943, s. 157, *Deutsche Arbeiterpresse* 16. okt. 1920, Rühle 1940, s. 75, Tyrell 1975, s. 97, R. H. Phelps: Hitler als Parteiredner im Jahre 1920, VfZG 11, 1963, s. 281, 322–25. – Det var ved et af massemøderne i München (20. sept.), at Hitler fortalte om fælleskongressen i Salzburg og angav det fælles mål således: "Streng national, streng antisemitisch, streng sozial" (Ernst Deuerlein: Hitlers Eintritt in die NSDAP und die Reichswehr, VfZG 7, 1959, s. 215). Referat af Hitlers beretning om sin valgrejse i Østrig, trykt hos Deuerlein 1968, s. 126 f. og i *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen*, 1980, s. 240–247. Udførligt referat af Hitlers tale i Tirol den 29. sept. 1920 aftrykt i Franz-Heinz Hye (Hg.): *Innsbruck im Spannungsfeld der Politik, 1918–1938: Berichte, Bilder, Dokumente*, Innsbruck 1991, s. 597–600.

99. Franz-Willing 1962, s. 153 f. Se de varierende opgivelser: *Deutsche Arbeiterpresse* 9. okt. 1920, Deuerlein 1959, s. 224, Tyrell 1975, s. 251 n. 276. Også senere søgte DNSAP om penge i München, se Maser 1965, s. 262.
100. Maser 1965, s. 246, Brandstötter 1969, s. 171, Franz-Willing 1962, s. 151f.
101. Riehls indbydelse trykt hos Erich F. Berendt: *Soldaten der Freiheit. Ein Parolebuch des Nationalsozialismus 1918–1925*, Berlin 1935, s. 202–206. Schilling 1933, s. 262ff., Franz-Willing 1962, s. 106, Maser 1965, s. 233, Tyrell 1975, s. 102, 104, 187 n. 29.
102. Franz-Willing 1962, s. 110f., Maser 1965, s. 270, Tyrell 1975, s. 127.
103. Jung 1922, s. 83 f., 190, *Deutsche Arbeiterpresse* 27. aug. 1921, Schilling 1933, s. 281, Berendt 1935, s. 204, Maser 1965, s. 281, Brandstötter 1969, s. 178–183. Fejlagtig opfattelse af Linz-mødet hos Pauley 1981, s. 31.
104. Carsten 1977, s. 75.
105. Auer 1966, s. 207 f., *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen*, 1980, s. 536, 644, *Deutsche Arbeiterpresse* 1. juli 1922, Brandstötter 1969, s. 184 f., 187, 190 f., 192 f., Schilling 1933, s. 292, 298, Franz-Willing 1962, s. 97, 168, 234, Maser 1965, s. 342.
106. Berendt 1935, s. 203.
107. Maser 1965, s. 233.
108. Brandstötter 1969, s. 187; jfr. Carsten 1977, s. 75. – Bracher 1969, s. 102, Jedlicka 1971, s. 107.
109. H. T. Burden: *The Nürnberg Party Rallies 1923–1939*, London 1967, s. 16 f., 21. De østrigske repræsentanter var Prodingen fra Salzburg og Gatterer (må være Gattermayer).
110. Brandstötter 1969, s. 193 f.
111. *Hitler: Sämtliche Aufzeichnungen*, 1980, s. 973–974. Direkte citat fra s. 974.
112. Om kongressen: *Deutsche Arbeiterpresse* 18. aug. 1923, Schilling 1933, s. 342–346, G. A. von Metnitz: *Die deutsche Nationalbewegung 1871–1933*, Berlin 1939, s. 228, 230, Brandstötter 1969, s. 195–201, G. Franz-Willing: *Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923*, Pr. Oldendorf 1975, s. 254–258, Hanisch 1977, s. 405–407.
113. For Salzburg, se Hanisch 1977, s. 387f.
114. På Salzburg-mødet skal der have været talt om, at Vaterländische Schutzbund skulle støtte NSDAP i påkommende tilfælde (Phelps 1958, s. 1042, Brandstötter 1969, s. 208).
115. Se disse, trykt hos Riehl 1918 (1923), s. 27–30.
116. *Deutsche Arbeiterpresse* 18. august 1923. Jfr. Pauley 1981, s. 30.
117. For Salzburg, se Hanisch 1977, s. 381, for Nedreøstrig, se Mulley 1989, s. 174, 178, for Graz, se Eduard G. Staudinger: *Zur Entwicklung des Nationalsozialismus in Graz von seinen Anfängen bis 1938. Historisches Jahrbuch der Stadt Graz*, 18–19, Graz 1988, s. 44f.
118. DNSAP i Kärntern deltog i valget på trods heraf for at hindre, at der skulle tilfalde slovernerne et mandat (*Deutsche Arbeiterpresse* 25. aug. 1923).
119. *Deutsche Arbeiterpresse* 25. aug. og 22. sept. 1923, brev af 29. aug. trykt i Franz-Willing 1977, s. 369–370, *Wir Hakenkreuzler*, Hg. von Hans Philipps, Wien 1927, s. 5, Phelps 1958, s. 1041–44, Brandstötter 1969, s. 200–204, 208–211, Franz-Willing 1975, s. 258f. – Se også Deuerlein 1968, s. 185 f.
120. Heinrich Benneke: *Hitler und die SA*, München 1962, s. 110, Jedlicka 1971, s. 108, Gerhard Jagschitz: *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich*, Graz, Wien, Köln 1976, s. 22.
121. Benneke 1962, s. 112, Andreas Werner: *SA und NSDAP*, upubl. Diss. Erlangen 1964, s. 212. Vaterländische Schutzbund deltog således ikke mere i de østrigske partidage, men i stedet i en særlig med det tyske forbundne SA-dag (*Deutsche Arbeiterpresse* 7. aug. 1924). Dietrich Orlow: *The History of the Nazi Party: 1919–1933*, Pittsburgh 1969 berører hverken i denne sammenhæng eller iøvrigt den organisatoriske sammenhæng mellem NSDAP i Tyskland og Østrig, hvilket er besynderligt, især for perioden efter 1926.

122. Se Carsten 1977, s. 148.
123. Brandstötter 1969, s. 214 f., 220, 222.
124. Dokumentation for Vaterländische Schutzbund's oppositionelle holdning, se *Wir Hakenkreuzler* 1927, s. 46, *Der Kampf* 25, 20. juni 1931, *Deutsche Arbeiterpresse* 31. dec. 1932 og 14. jan. 1933.
125. På trods af anvendelsen af begrebet "provinssløjen", var der naturligvis også i provinsen kraftige spændinger mellem Hitler- og Schultz-tilhængere, se blot Mulley 1989, passim.
126. *Deutsche Arbeiterpresse* 24. feb. 1924.
127. F.eks. *Deutsche Arbeiterpresse* 9. aug. 1924, Haubenberger 1925, passim. Da Leo Haubenberger i 1932 skrev de tysknationale fagforeningers historie (Leo Haubenberger: *Der Werdegang der Nationalen Gewerkschaften*, Wien 1932) var det også med al tydelighed klart, at disse fagforeninger alt overvejende bestod af funktionærer.
128. For NSDAP, se bl.a. Orlow 1969, s. 73, Geoffrey Pridham: *Hitler's Rise to Power. The Nazi Movement in Bavaria, 1923–1933*, London 1973, s. 55.
129. *Wir Hakenkreuzler* 1927, s. 27 f., Carsten 1977, s. 142.
130. *Arbeiter-Zeitung* 11. feb. 1926, *Das Hakenkreuz. Nationalsozialistische Monatschrift* 3. Jg., Folge 1–2, 1926, s. 1–5 ("Der ausserordentliche Parteitag"), *Wir Hakenkreuzler* 1927, s. 46–57, Wache 1933, s. 253–58, Volz 1939, s. 81, Rühle 1940, s. 76 f., Brandstötter 1969, s. 224 f., 228 ff., Carsten 1977, s. 143 ff. samt Karl Schulz's erindringer i *Deutsche Arbeiterpresse* dec. 1932 og jan. 1933.
131. For Tysklands vedkommende se Kühnl 1966, s. 45 f., Bracher 1969, s. 147 f., Orlow 1969, s. 65–75.
132. Hans Krebs: *Kampf in Böhmen*, Berlin 1938, s. 175, Metnitz 1939, s. 222.
133. Kühnl 1966, s. 60.
134. Kühnl 1966, s. 38, 42 og her den følgende note. For Østrigs vedkommende se *Deutsche Arbeiterpresse* 21. aug. 1926.
135. Trykt i *Wir Hakenkreuzler* 1927, s. 57 f. – Hitler havde allerede i 1923 for at opnå en alliance med Mussolini opgivet kravet på Sydtirol og fastholdt denne indstilling i *Mein Kampf*. Dette gik åbenbart ikke op for østrigerne før 1925/26 (*Deutsche Arbeiterpresse* 7. og 14. jan. 1933). Muligvis skyldtes det, at Hitler i foråret 1926 personligt havde udgivet en pjeces om Sydtirol-spørgsmålet (se Günther Schubert: *Anfänge nationalsozialistischer Aussenpolitik*, Köln 1963, s. 76 f., 211 f., Axel Kuhn: *Hitlers aussenpolitisches Program. Entstehung und Entwicklung 1919–1939*, Stuttgart 1970, s. 34 f., 72 ff., Mario Toscano: *Alto Adige – South Tyrol. Italy's Frontier with the German World*, Baltimore and London 1975, s. 27 f., Stanley Suval: *The Anschluss Question in the Weimar Era: A Study of Nationalism in Germany and Austria, 1918–1932*, Baltimore and London 1974, s. 139 ff.).
136. Trykt i *Wir Hakenkreuzler* 1927, s. 58 f.
137. Resolutionen trykt i Wache 1933, s. 260. Jfr. Burden 1967, s. 36 og *Deutsche Arbeiterpresse* 14. jan. 1933.
138. *Deutsche Arbeiterpresse* 7. aug. 1926 og 14. aug. 1926; jfr. Brandstötter 1969, s. 233 f.
139. Gottfried Feder: *Den Deutsche Staat auf nationaler und sozialer Grundlage*, 4. Aufl. München 1923, s. 44.
140. Citatet er fra *Deutsche Arbeiterpresse* 21. aug. 1926. Jfr. m. ref. af Hitlers tale, hvor det bl.a. hedder "... dass man die sachliche Frage stellte, soll fernerhin eine radikalere oder mehr gewerkschaftliche Richtung eingeschlagen werden" (Bundesarchiv Koblenz, Hauptarchiv der NSDAP, NS 26/54). Se også Carsten 1977, s. 146 f. (m. anden kilde), Carsten: *Faschistische Bewegungen in Österreich. Mit einem Vergleich zu Deutschland*. Karl Bosl (Hg.): *Die Erste Tschechoslovakische Republik*, München 1979, s. 46, *Wir Hakenkreuzler* 1927, s. 60–63, Suval 1974, s. 47.
141. Bundesarchiv Koblenz, Hauptarchiv der NSDAP, NS 26/54. Ref. af Hitlers tale 12. aug. 1926.

142. *Deutsche Arbeiterpresse* 31. dec. 1932 og 14. jan. 1933, *Das Hakenkreuz. Nationalsozialistische Monatschrift* 3. Jg., Folge 9–10, 1926, s. 94, Wache 1933, s. 252.
143. *Deutsche Arbeiterpresse* 21. aug. 1926. Se også sst. 14. og 21. jan. 1933.
144. *Deutsche Arbeiterpresse* 21. aug. 1926.
145. Om Hitlerdyrkelsen, se *Deutsche Arbeiterpresse* 31. dec. 1932.
146. *Das Hakenkreuz. Nationalsozialistische Monatschrift* 3. Jg., Folge 9–19, 1926, s. 96f.
147. Hitler: *Mein Kampf*, 252–253. Aufl. München 1937, s. 1. Jfr. Schausberger 1984, s. 368.
148. Det er interessant, at den senere nazi-historieskrivning lægger årsagen til splittelsen af de østrigske nazister i 1926 på uoverensstemmelser om forholdet til parlamentarismen og en demokratisk organisering. Schulz-fløjen kritiseres for at ville beholde et demokratisk organiseret parti (Bl.a. Wache 1933, s. 252, Metnitz 1939, s. 228, 234 f., Volz 1939, s. 7), mens det ikke omtales, at der var modsætninger, hvad angik forholdet til de tysknationale fagforeninger og deres “socialisme“. Denne “venstreafvigelse“ findes det ikke opportunt at fremstille.
149. For udviklingen efter 1926 henvises til Carsten 1977, Pauley 1981 og John T. Lauridsen: *Nazism and right-wing radicalism in Austria, 1918–1938* (kommende).